

MINNA KIVIPELTO

Osallistava ja valtaistava arviointi

Johdatus periaatteisiin ja käytäntöihin

Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus

postimyynti: Stakes / Asiakaspalvelut PL 220, 00531 Helsinki

puhelin: (09) 3967 2190, (09) 3967 2308 (automaatti)

faksi: (09) 3967 2450 • Internet: www.stakes.fi

© Kirjoittaja ja Stakes

Taitto: Christine Strid

ISBN 978-951-33-2158-1 (nid.)

ISSN 1795-8091 (nid.)

ISBN 978-951-33-2159-8 (PDF)

ISSN 1795-8105 (PDF)

Stakes, Helsinki 2008

Valopaino Oy

Helsinki 2008

Esipuhe

Idea osallistavan ja valtaistavan arvioinnin oppaasta on saanut alkunsa pitäessäni erilaisia arviointiin liittyviä koulutuksia. Arviointia opiskellaan nykyään monenlaisissa yhteyksissä. Julkaisu on pyritty kokoamaan sellaiseksi, että se olisi hyödynnettävissä itseopiskelumateriaalina, inspiroiden arvioinnin suunnittelijoita ja tekijöitä mutta myös käytettävissä soveltuvin osin erilaisissa koulutuksellisissa tilanteissa.

Julkaisun materiaali on siis syntynyt pikku hiljaa toimiessani kouluttajana mutta myös arviointien tekijänä. Tässä kohdin tulee mieleen Tuija Kotirannalta kuulemani ajatus, jonka mukaan arviointeja oppii vain tekemällä. Monet osallistavan ja valtaistavan arvioinnin periaatteet kuulostavat varsin yksinkertaisilta, kuten että ne ihmiset ovat tekemässä arviointia, joita koskevia asioita tutkitaan ja kehitetään. Käytännössä periaatteiden noudattaminen ei kuitenkaan ole aina kovin yksinkertaista. Osallistavan ja valtaistavan arvioinnin tekijöiltä vaaditaan ennen muuta rehellisyyttä ja kykyä tuoda itsereflektiivisesti esiin niin onnistumiset kuin epäonnistumiset. Osallistaminen voi muuttua matkan varrella varsin konventionaaliseksi toiminnaksi, minkä vuoksi tässä oppaassa korostetaan myös arvioinnin vaikuttavuutta.

Kiitän Stakesin sosiaalipalvelujen arviointiryhmää FinSocia mahdollisuudesta tämän oppaan julkaisuun. Erityisesti tutkija Tuija Kotiranta, tutkimuspäällikkö Ilse Julkunen ja kehittämispäällikkö Riitta-Seppänen Järvelä ovat auttaneet tämän käsikirjoituksen eteenpäinviemisessä. Lisäksi kiitokset käsikirjoituksen kommentoinnista v.s. sosiaaliterapeutti Tiina Pekkaselle Seinäjoelle ja kehittäjä-sosiaalityöntekijä Riitta Manniselle Mikkeliin. Käytännön kehittäjien näkökulman saaminen mukaan on ollut ensiarvoisen tärkeää. Oskar Öflunds Stiftelse -niminen säätiö on tukenut työtäni apurahan muodossa, mistä kiitokset.

Seinäjoella 6.4.2008

Minna Kivipelto

Tiivistelmä

Minna Kivipelto. Osallistava ja valtaistava arviointi. Johdatus periaatteisiin ja käytäntöihin. Stakes, Työpapereita 17/2008. 39 sivua, hinta 13 €. Helsinki 2008. ISBN 978-951-33-2158-1

Tässä julkaisussa esitellään joitakin osallistavan ja valtaistavan arvioinnin peruskäsitteitä ja eroja suhteessa muihin arviointeihin. Julkaisussa esitellään muutama perusmalli, joita voi hyödyntää osallistavan ja valtaistavan arvioinnin suunnittelussa ja toteuttamisessa. Tarkoituksena on, että julkaisun pohjalta lukija saa aineksia pohtia sopivan arviointitavan valintaa ja lisätiedon tarvettaan. Julkaisussa pohditaan osallistavan ja valtaistavan arvioinnin mahdollisuuksia vaikuttavuuden arvioimisessa. Vaikuttavuuden arviointia käsitellään konventionaalisen eli perinteisen, osallistavan sekä kriittisen ja emansipatorisen vaikuttavuuden näkökulmasta. Julkaisu on suunnattu itseopiskelumateriaaliksi, mutta sitä voi hyödyntää myös koulutuksissa soveltuvien osien.

Avainsanat: Osallistava arviointi, valtaistava arviointi, vaikuttavuuden arviointi

Sisällys

Esipuhe

Tiivistelmä

1	ALUKSI.....	9
2	ARVIOINNIN KÄSITTEISTÄ	11
	Arviointi ja tutkimus.....	11
3	ARVIOINNIN KENTTÄ	15
	Erlaisia tapoja jäsentää arviointia.....	15
4	ARVIOINNIN PERUSTELUJA	18
	Sosiaalialan ulkopuolelta tulevia arvioinnin perusteluja.....	18
	Sosiaalialan sisältä tulevia arvioinnin perusteluja.....	21
5	OSALLISTAVA ARVIOINTI.....	24
	Osallistamisen periaate	24
	Osallistavan arvioinnin vaiheet	24
6	VALTAISTAVA ARVIOINTI.....	29
	Valtaistaminen – kiistelty käsite.....	29
	David Fettermanin valtaistava arviointi	29
	Robert Adamsin valtaistava arviointi.....	32
7	NÄKEMYKSIÄ VAIKUTTAVUUDEN ARVIOINNISTA.....	35
	Vaikutus vai vaikuttavuus?	35
	Kolme erilaista vaikuttavuutta	36

1 ALUKSI

Sosiaalialan toiminta pohjautuu eettisiin periaatteisiin, jotka korostavat muiden muassa tasa-arvoa, oikeudenmukaisuutta ja syrjinnän vastustamista. Eettisiin periaatteisiin sitoutumista ei pidetä helppona, joten eettinen pohja saattaa myös horjua. Syynä saattaa olla se, että arvojen ja normien määrittelijöitä on paljon ja he tekevät määrittelynsä eri lähtökohdista käsin. Ilmari Rostilan (2001) mukaan eturistiriitoja voi olla eri ryhmien välillä, kuten työntekijöiden ja asiakkaiden tai asiakasryhmien ja muun väestön välillä.

Arvioinnin etiikkaa on tarkasteltu laajasti. Dahler-Larsenin (2003) mukaan arviointi on poliittista. Arviointiin liittyy valtapelejä ja pyrkimyksiä, joita ei aina tuoda avoimesti esille. Tarvitaan arviointimenetelmiä, joiden avulla ammattilaiset voivat yhdessä palvelujen käyttäjien kanssa arvioida sosiaalialan käytäntöjen, toimintatapojen ja menetelmien eettisyyttä. Tämän päivän todellisuutta on se, että organisaatiot asettavat toiminnalleen taloudellisia säästötavoitteita, jotka nousevat asiakkaiden edun edelle. Systemaattisen arviointitiedon tuottaminen voi antaa välineitä perustella työtä, tuomalla sen prosessit, tavoitteet, tuotokset ja vaikutukset näkyväksi.

Osallistavassa ja valtaistavassa arvioinnissa otetaan huomioon tilanteet ja ympäristöt, joissa ihmiset toimivat ja sosiaaliset ilmiöt syntyvät ja tapahtuvat. Kulttuurisina ja sosiaalisina tekijöinä on mahdollista tarkastella esimerkiksi arvioitavan toiminnan tavoitteiden ja tulosten liittymistä organisaation erilaisiin sopimuksiin, tapoihin ja käytäntöihin. Nämä arvioinnit mahdollistavat monenlaisten menetelmien hyödyntämisen riippuen siitä, pyritäänkö arvioinnissa lähinnä osallistamaan vai lisäksi valtaistamaan arviointiin osallistuvia.

Osallistavalla ja valtaistavalla arvioinnilla on yhteneväisyyksiä, mutta myös eroja. Molemmissa arviointi on mahdollista liittää osaksi hankkeen tai palvelun päivittäisiä toimintoja. On suotavaa, että arvioinnin edessä hankkeen tai palvelun tavoitteita ja interventioita kehitetään ja muutetaan koko ajan. Sekä osallistavassa että valtaistavassa arvioinnissa pyritään saamaan mukaan kaikkien niiden toimijoiden edustus, joita arvioitava toiminta tavalla tai toisella koskee. Suurimmat erot liittyvät siihen, missä määrin arviointi pyrkii tuottamaan oppimista, oivalluksia ja sitä kautta lisäämään toimijoiden valtaistumista.

Tämä julkaisu on suunnattu niille, joita kiinnostaa arvioinnin suunnittelu ja toteutus osallistavan tai valtaistavan menetelmin. Pyrkimyksenä on tarjota joitain perustietoja osallistavan ja valtaistavan arvioinnin tekijöille, suunnittelijoille ja arvioinnissa mukana oleville. Sosiaalialalla arvioinnin ei aina tarvitse olla ”hienoa ja suurta”, vaan tärkeää olisi saada arviointi mukaan myös päivittäiseen työhön.

Julkaisu on johdatus osallistavan ja valtaistavan arvioinnin periaatteisiin ja käytäntöihin. Siinä käydään siinä läpi muutamia keskeisiä arvioinnin peruskäsitteitä kuten sitä, miten arviointi määritellään suhteessa tutkimukseen, miten arvioinnin perustelut ja tarpeet ohjaavat arviointitavan valintaa ja sitä, miten osallistava ja valtaistava arviointi eroaa muuntyyppisestä arvioinnista. Julkaisussa tutustutaan muutamaa perusmalliin, joita voi hyödyntää osallistavan ja valtaistavan arvioinnin suunnittelussa ja toteutuksessa. Lisäksi käsitellään arvioinnin vaikuttavuuden kysymyksiä. Koska julkaisu on lyhyehkö katsaus varsin laajaan aihealueeseen, on syytä korostaa, ettei tässä pyritä käsittelemään näitä asioita mitenkään tyhjentävästi. Tavoitteena on antaa lukijalle virikkeitä oman arvioinnin suunnitteluun ja toteuttamiseen mutta myös lisätiedon hankkimiseen.

Lähteet

- Arki, arvot, elämä, etiikka (2005) Sosiaalialan ammattilaisen eettiset ohjeet. Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia ry. Ammattieettinen lautakunta. Helsinki. www.talentia.fi.
- Dahler-Larsen, P. (2003) Det politiske i evaluering. Studies in Educational Policy and Educational Philosophy, E-tidskrift 1, 1–12. www.upi.artisan.se/docs/Doc168.pdf.
- European Evaluation Society (EES) www.europeanevaluation.org/.
- Freud, S. & Krug, S. (2002) Beyond the Code of Ethics, Part I: Complexities of Ethical Decision Making in Social Work Practice. *Families in Society* 83 (5/6), 474–482.
- Rose, S. (2003) Sosiaalialan missio. Teoksessa: Laitinen, M. & Pohjola, A. Sosiaalisen vaihtuvat vastuut. Jyväskylä: PS-kustannus, 193–205.
- Rostila, I. (2001) Tavoitelähtöinen sosiaaliala. Voimavara-keskeisen ongelmanratkaisun perusteet. Jyväskylän yliopisto. SoPhi 61. Jyväskylä.

2 ARVIOINNIN KÄSITTEISTÄ

Osallistavaan ja valtaistavaan arviointiin perehtyvä on syystäkin aluksi hieman hämillään: käsitteitä on paljon, eikä yksimielisyyttä niiden käytöstä aina ole. Kentällä liikkuu monenlaista tietäjää, jotka pyrkivät tuomaan oman näkemyksensä asiaan. Osallistavan ja valtaistavan arvioinnin paikantaminen arvioinnin kentällä edellyttää arvioinnin peruskäsitteistön tuntemusta.

Käsitteitä arviointi, arviointitutkimus ja evaluaatio käytetään hieman vaihtelevasti, jotkut suosivat suomalaisia, toiset vieraskielisistä termeistä johdettuja käsitteitä. Käsitteiden käytölle löytyy erilaisia perusteluita:

- *Sana evaluaatio on hyvä.* Sitä käytetään kansainvälisessä kirjallisuudessa, jolloin sekaannusta ei tule muiden suomenkielisten arviointi-alkuisten käsitteiden kanssa.
- *Sana evaluaatiotutkimus on hyvä.* Sen avulla tulee selväksi, että kyseessä on tutkimuksellisiin pelisääntöihin perustuva toiminta, ei esimerkiksi arki ajatteluun pohjautuva arviointi tai esimerkiksi oppimisen arviointi. Käsite esiintyy myös kansainvälisessä kirjallisuudessa ja auttaa erottamaan evaluaatiotutkimuksen esimerkiksi oppimisen evaluoinnista.
- *Sana arviointitutkimus on hyvä.* Sen avulla tulee selväksi, että kyseessä on tutkimuksellisiin pelisääntöihin perustuva toiminta, ei esimerkiksi arki ajatteluun pohjautuva arviointi tai esimerkiksi oppimisen arviointi.
- *Sana arviointi on hyvä.* Se korostaa arvioinnin käytännöllistä ulottuvuutta ja tuo arvioinnin lähemmäs toimijoita. Lisäksi käsite on suomenkielinen.

Suomenkielisessä arviointikirjallisuudessa tapaa kaikkia näitä käsitteitä. Tässä oppaassa käytetään arviointi-käsitettä, koska se soveltuu hyvin kuvaamaan osallistavan ja valtaistavan arvioinnin käytännöllisyyttä ja tuo arvioinnin lähemmäs toimijoita.

Arviointi ja tutkimus

Onko osallistava ja valtaistava arviointi myös tutkimusta? Kysymys on haastava, sillä pelkästään tutkimuksen määrittelystä on olemassa erilaisia näkemyksiä. Yksi käytetyimmistä määrittelykriteereistä on se, että tutkimukseen kuuluu suunnitelmallinen ja tavoitteellinen tutkimusprosessi, joka myös dokumentoidaan siten, että prosessin luotettavuus ja tarkoituksenmukaisuus on jälkeenpäin tarkistettavissa. Hirsjärvi, Remes ja Sajavaara (2005, 58–59) esittävät tutkimusprosessin, johon kuuluu aiheeseen perehtyminen ja aiheen rajaaminen, tutkimussuunnitelman tekeminen ja aiempaan tutkimustietoon perehtyminen, tutkimussuunnitelman toteutus (aineiston keruu ja analysointi) ja tutkimuksen raportointi. Kuhunkin vaiheeseen kuuluu valintoja ja toimintoja, joiden avulla tutkija pyrkii saamaan vastauksia tutkimustehtäviinsä tai tutkimuskysymyksiinsä.

Tutkimuksellisuuden osuudesta arvioinnissa on kiistelty pitkään. On esitetty yhtäältä arvioinnin ja tutkimuksen erottamista puolustavia kantoja. Toisaalta, joidenkin mukaan arvioinnin ja tutkimuksen välille on vaikea löytää eroja. Seuraavaksi tarkastellaan näiden kahden eri väitteen perusteluita ja soveltuvuutta osallistavaan ja valtaistavaan arviointiin.

TAULUKKO 1. Perusteluja väitteelle, jonka mukaan arviointi ja tutkimus tarkoittavat eri asioita

Arviointi	Tutkimus
Tiedon arvottamista, kantaaottamista	Tiedon neutraalia esittämistä, ei edellytetä kantaaottavuutta
Poliittinen funktio, pyrkimys vaikuttaa	Poliittinen funktio vähäisempi, ei pyri vaikuttamaan
Käytännöllisyys	Teoreettisuus
Käytetään arviointimenetelmiä	Käytetään tutkimusmenetelmiä
Tilaus	Ei tilausta
Lyhyen aikavälin kysymykset, nopeat reagoinnit	Pitkän aikavälin kysymykset, hitaat reagoinnit

Taulukosta 1 voi havaita, millaisia erilaisia perusteluja on esitetty sen näkemyksen tueksi, että arviointi ja tutkimus tulisi erottaa toisistaan. Joidenkin mukaan keskeisin ero arvioinnin ja tutkimuksen välillä on tiedon arvottamisessa ja kantaaottamisessa. Tällöin ajatellaan, että arvioinneissa tiedon arvottaminen on keskeisempää ja myös näkyvämpää kuin tutkimuksessa. Esimerkiksi rahoittaja edellyttää, että arviointitutkija ottaa kantaa, onko hankkeeseen myönnetylle rahoitukselle saatu vastinetta. Joidenkin mukaan tutkimukselta ei vaadita tämänkaltaista kantaaottavuutta. Heidän mielestään tutkija voi ikään kuin tarkastella asioita neutraalisti, niitä kuvaillen ja jättää kantaaottavuuden tutkimustiedon soveltajille.

Lisäksi on esitetty, että arviointitiedolla pyritään tietoisesti vaikuttamaan esimerkiksi siihen, että toimintojen kehittämistarpeet tuodaan esille. Tutkimuksen vaikuttamistarkoitusta ei aina pidetä niin suoraviivaisena. Vaikuttamistarkoitus näkyy osallistavassa ja valtaistavassa arvioinnissa siten, että niissä tuodaan avoimesti näkyväksi ne tahot, joita varten arviointitietoa tuotetaan ja joiden oletetaan arvioinnista eniten hyötyvän. Tutkimuksessa vaikuttamispyrkimyksiä ei välttämättä tuoda tällä tavoin avoimesti esille.

Käytännöllisyydellä viitataan siihen, että arviointitiedon odotetaan tuovan mahdollisuuksia ja välineitä myös kehittää toimintaa saadun tiedon perusteella. Ihanteellisimmillaan osallistavassa ja valtaistavassa arvioinnissa tuodaan esiin niitä tapoja ja toimintamalleja, joiden avulla arvioinnin kohteena olevaa toimintaa on syytä kehittää. Tutkimuksen ja arvioinnin erottamista puoltavien näkemysten mukaan tutkimustiedon intressit ovat teoreettisempia. Tällöin käytännölliset ratkaisuvaihtoehdot tai – mallit voidaan jättää tiedon soveltajien tehtäväksi.

Tutkimusta ja arviointia voidaan pyrkiä erottamaan toisistaan myös sellaisin perusteluin, että arviointi tehdään yleensä tilauksesta, jota puolestaan tutkimukselta ei aina vaadita. Tämän näkökannan edustajat ovat sitä mieltä, että tutkimusta voidaan tehdä esimerkiksi puhtaasta teoreettisesta intressistä. Osallistavaa ja valtaistavaa arviointia ei ole edes mahdollista tehdä ilman vahvaa käytännön tilausta tai tarvetta.

Viimein arvioinnin ja tutkimuksen erottamisen puolustamisessa saatetaan vedota siihen, että arviointi on ”nopeatempoisempaa” kuin tutkimus. Tällä tarkoitetaan sitä, että arviointeja tehdään koskien akuutteja, meneillään olevia tai vastikään päättyneitä toimintoja. Tutkimus voi kohdistua jo kauan sitten päättyneisiin asioihin ja jopa historiallisiin tapahtumiin.

Arvioinnin ja tutkimuksen eroja korostaen voidaan päätyä siihen, että arviointi ja tutkimus tulisi erottaa toisistaan. On kuitenkin olemassa myös toisenlainen näkökanta, jonka mukaan arviointi ja tutkimus voivat tarkoittaa samoja asioita tai että arviointi ilman tutkimuksellisuutta ei ole luotettavaa.

On myös esitetty näkemyksiä, joiden mukaan arvioinnin ja tutkimuksen jyrkkä erottaminen on hankalaa, jollei mahdotonta. Käytännössä erottamisen vaikeudesta kertoo esimerkiksi se, että

arviointi voi olla osa tutkimusta. Toiminnan tai projektin arviointi voidaan tehdä tutkimushankkeen sisällä. Arviointi voidaan tehdä kokonaan tutkimuksellisia pelisääntöjä noudattaen, jolloin arvioinnin ja tutkimuksen välisiä eroja on vaikea havaita.

Tämän näkökannan mukaan erojen tekeminen on hankalaa, sillä esimerkiksi tiedon arvottamista tapahtuu niin arvioinneissa kuin tutkimuksissa. Se, että arvottaminen tuodaan avoimesti esiin erityisesti arvioinnissa, ei tee tutkimuksesta vähemmän neutraalia. Sama perustelu pätee poliittiseen funktioon ja pyrkimykseen vaikuttaa: sekä arviointi että tutkimus sisältävät arvoja, valintoja ja vaikuttamista, joita vain tuodaan enemmän tai vähemmän julkisesti esille.

Tarkastelemalla tehtyjä tutkimuksia voi havaita, että arvioinnin ohella myös tutkimus voi kohdistua ”käytännöllisiin” kysymyksiin. Sekä arviointi että tutkimus on mahdollista tilata ulkopuolisen tahon toimesta. Menetelmien valinta on arvioitsijan ja tutkijan vastuulla, ja samalla osoitus hänen intresseistään ja osaamisalueistaan.

Lisäksi korostetaan, että arviointi-käsite ei sulje pois vaatimusta tutkimuksellisten pelisääntöjen noudattamisesta. Pienimuotoiseenkin osallistavaan tai valtaistavaan arviointiin tulee sisällyttää tutkimuksellinen ote. Tutkimuksellisuus tekee arviointitiedosta luotettavaa ja merkityksellistä muidenkin kuin arviointiin osallistuneiden silmissä.

Yhteiskuntatieteen tutkimusmenetelmät mahdollistavat sekä arvioinnin viemisen käytännön toiminnan yhteyteen että erilaisten toimijoiden osallistumisen. Sitoutuminen merkitsee pyrkimystä harkittuun arviointiasetelmaan, kuten käytettävien tutkimusmenetelmien valinnan huolellista perustelua. Tässä julkaisussa ollaan siten lähempänä sitä näkökulmaa, että arviointi ja tutkimus ovat monissa kohdin lähellä toisiaan. Arviointi-sanana käyttö ei poissulje tutkimuksellisten pelisääntöjen noudattamista. Tutkimuksellisuus tekee arvioinnista systemaattista ja luotettavaa.

Esimerkkinä käsitelty arvioinnin ja tutkimuksen erojen ja yhtäläisyyksien käsittely osoittaa, että on tärkeää tutustua myös itselle vastakkaisiin näkemyksiin. Koska vastakkainasetteluilta ei voi välttyä, on hyvä tietää erilaisten väittämien taustoja. Tämä auttaa argumentoimaan ja perustelemaan omia valintoja.

Osallistavaan ja valtaistavaan arviointiin perehtymisessä tutustutaan seuraavaksi arvioinnin kenttään, eli millaisia erilaisia sosiaalialan arviointisuuntauksia on tunnistettavissa ja mihin osallistava ja valtaistava arviointi sijoittuu.

Lähteet

- Eräsaari, R. & Lindqvist, T. & Mäntysaari, M. & Rajavaara, M. (toim.) Arviointi ja asiantuntijuus. Helsinki: Gaudeamus.
- Hall, I. & Hall, D. (2004) *Evaluation and Social Research. Introducing Small-Scale Practice*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hammersley, M. (1995) *The Politics of Social Research*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Hirsjärvi, S. & Remes, P. & Sajavaara, P. (2005) *Tutki ja kirjoita*. Helsinki: Tammi.
- House, E. R. & Howe, K. R. (1999) *Values in evaluation and social research*. **Thousand Oaks, London & New Delhi: Sage**.
- Howe, K. R. (2004) A Critique of Experimentalism. *Qualitative Inquiry* 10 (1), 42–61.
- Karlsson, O. (2003) Evaluation Politics in Europe: Trends and Tendencies. *Studies in Educational Policy and Educational Philosophy*. E-tidskrift (1), 1–11. www.upi.artisan.se/docs/Doc171.pdf.
- Newburn, T. (2001) What Do We Mean By Evaluation? *Children & Society* 15, 5–13.
- Näsänen, M. (1998) Arviointitutkimuksesta suomalaisessa sosiaalihuollossa – asiantuntijahaastatteluja. *Stakes, FinSoc. Työpapereita 1*. Helsinki.
- Patton, M.Q. (2002) *Qualitative Evaluation and Research Methods*. 3rd Edition. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
- Payne, G. & Payne, J. (2004) *Key Concepts in Social Research*. London, Thousand Oaks & New Delhi: Sage.
- Rajavaara, M. (2006) Yhteiskuntaan vaikuttava Kela. *Katsaus vaikuttavuuden käsitteisiin ja arviointiin*. Kelan tutkimusosasto. Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia 69. Helsinki.
- Robson, C. (2000) *Small-Scale evaluation. Principles and Practice*. London: Sage.
- Rossi, P. H. & Lipsey, M. W. & Freeman, H., E. (2004) *Evaluation: A Systematic Approach*. 7th Edition. Thousand Oaks: Sage.
- Rostila, I. (2001) Tavoitelähtöinen sosiaaliala. *Voimavarakeskeisen ongelmanratkaisun perusteet*. Jyväskylän yliopisto. *SoPhi* 61. Jyväskylä.

Rostila, I. & Mäntysaari, M. (1997) Tapauskohtainen evaluointi sosiaalialan välineenä. Stakes. Raportteja 212. Helsinki.

Scriven, M. (1991) Evaluation Thesaurus. Fourth Edition. Newbury Park, London, New Delhi: Sage.

Sosiaaliportti. www.sosiaaliportti.fi/fi-FI/hk/.

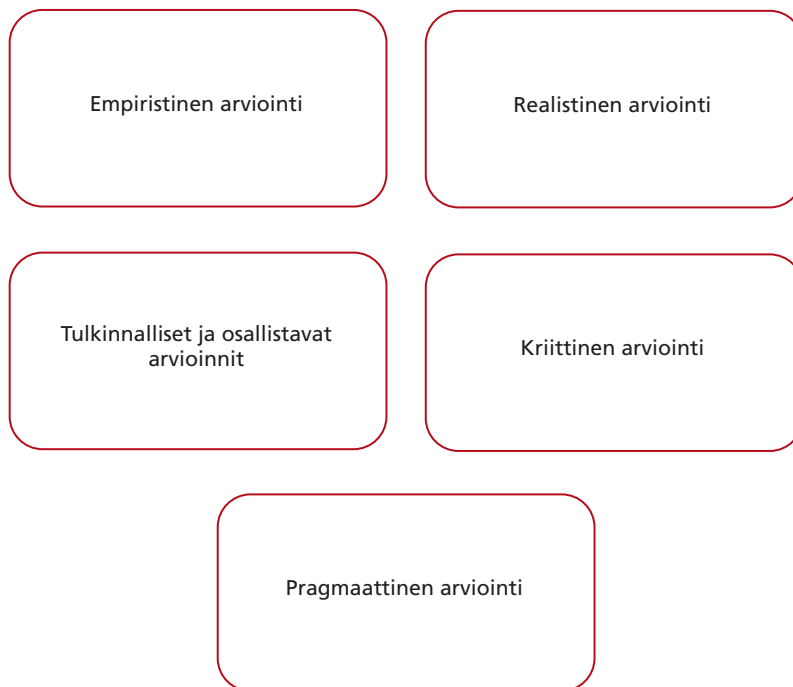
Stakes, FinSoc. www.stakes.fi/finsoc.

Suomen arviointiyhdistys. www.finnishevaluationsociety.net.

3 ARVIOINNIN KENTTÄ

Erilaisia tapoja jäsentää arviointia

Arviointien jäsentämiseen on olemassa lukuisia erilaisia tapoja (ks. esim. Alkin & Christie 2004; Guba 1990; Kazi 2003). Arviointitavan valinnassa on hyvä pysähtyä pohtimaan sitä, millaista tietoa tarvitaan: ollaanko kiinnostuneita toimintaan osallistuneiden tai palvelujen käyttäjien kokemuksista? Tällöin tarvitaan subjektiivista, kokemusperäistä tietoa. Vai ollaanko kiinnostuneita myös objektiivisesti todennettavista vaikutuksista? Tällöin tarvitaan tietoa, jota voidaan mitata kvantitatiivisin eli määrällisin menetelmin. Osallistavassa ja valtaistavassa arvioinnissa voidaan tarvita molempia. Kuviossa 1 on pyritty havainnollistamaan, miten arviointeja on mahdollista ryhmitellä erilaisiin suuntauksiin arvioinnissa käytettävän tiedon, menetelmien ja tarkastelun kohteiden mukaan.

KUVIO 1. Arvioinnin erilaisia suuntauksia

Empiristinen arviointi luottaa mitattaviin havaintoihin. Huomio kiinnittyy vaikutuksiin ja mitattavuuteen, jolloin toteutettujen interventtioiden ja tapahtuneen muutoksen välistä syy-yhteyttä analysoidaan. Periaatteeksi voidaan luonnehtia, että sitä mitä ei voi mitata, sitä ei ole olemassa. Menetelmiksi hyväksytään kvantitatiiviset menetelmät. Empirististä arviointia edustaa esimerkiksi Kazin (1998a, 1998b) single-case evaluation sekä Fischer (1981), jota Suomessa ovat soveltaneet Rostila ja Mäntysaari (1997) tapauskohtaisen evaluaation mallissaan.

Realistisen arvioinnin tunnistaa siitä, että siinä analysoidaan prosesseja, kontekstia ja toteutettujen interventtioiden välisiä syy-yhteyksiä tukeutuen kriittisen realismin mukaiseen tiedonkäsitkseen. Muutokseen johtaneita syitä etsitään kokonaisuudesta (asetetut tavoitteet, prosessi ja

kohderyhmä). Menetelmänä käytetään esimerkiksi realistista haastattelua. Realistista arviointia edustaa esimerkiksi Pawsonin ja Tilley'n (1997) tieteellinen realismi ja Kazin (2003) realistinen arviointi. Suomessa realistista arviointia ovat soveltaneet esim. Rostila ja Torniainen (1999).

Tulkinnallisissa ja osallistavissa arvioinneissa tiedonkäsitys on relativistinen. Arvioinnissa kiinnostaa toimijoiden kokemukset ja niiden kautta kertyvä tieto. Huomio pyritään kiinnittämään arvioitavan toiminnan kokonaisuuteen. Samalla mahdollistetaan se, että toiminnan tavoitteita ja interventioita voidaan tarkentaa ja muuttaa koko prosessin ajan. Erityispiirteinä on kaikkien niiden osapuolten mukanaolo arvioinnin suunnittelussa ja toteutuksessa, joita koskevia asioita arvioitavassa toiminnassa tutkitaan tai kehitetään. Menetelmät ovat moninaisia, yleisimmin käytetään kvalitatiivisia mutta myös kvantitatiiviset menetelmät ovat mahdollisia. Tulkinnallista ja osallistavaa arviointia edustaa esimerkiksi Guban ja Lincolnin (1989) konstruktivistinen arviointi ja sellaiset osallistavat arviointitutkimukset, joita eivät ohjaa kriittiset yhteiskunnalliset teorit. Tämän julkaisun luvussa 6 käsiteltävä David Fettermanin (2001) valtaistava arviointi voidaan lukea tulkinnalliseksi ja osallistavaksi arvioinniksi.

Kriittisen arvioinnin ontologia on kriittinen realismi, heikko tai maltillinen realismi. Käsitys ”totuudesta” voi siten vaihdella, mutta pääosin ajatellaan, että jonkinlainen mitattavissa oleva totuus on löydettävissä. Käsityksiä ja näkemyksiä peilataan kriittisiä teorioita vasten. Eli asiat eivät ole pelkästään tulkintoja tai subjektiivisia totuuksia. Kriittisessä arvioinnissa huomio kiinnitetään myös kokonaisuuteen, kuten tulkinnallisissa ja osallistavissa arvioinneissa. Yhtäläistä on myös se, että tavoitteita ja interventioita tarkastellaan ja muutetaan koko prosessin ajan. Koska arviointia ohjaavat kriittiset yhteiskunnalliset teorit, korostetaan marginaalissa olevien ryhmien edustusta ja etua arvioinnin kaikissa vaiheissa (esim. sosiaalialan asiakkaat ja palvelujen käyttäjät). Arvioinnissa käytetään monenlaisia menetelmiä, mutta kriittinen teoria ohjaa menetelmän valintaa. Kriittisessä arvioinnissa käytetään yleisimmin kvalitatiivisia, erityisesti osallistavia ja dialogisia menetelmiä. Myös kvantitatiivisia menetelmiä käytetään tarpeen mukaan. Kriittistä arviointia edustaa esimerkiksi Dullean ja Mullenderin (1999) feminististen teorioiden ohjaama osallistava toimintatutkimus. Tämän julkaisun luvussa 6 käsitellään Robert Adamsin (2003) valtaistavaa arviointia, joka voidaan lukea kriittisen arvioinnin suuntaukseen.

Pragmaattinen arviointi mahdollistaa monen erilaisen tiedonkäsityksen mukaisen arvioinnin, yleisesti tiedonkäsitys on relativistinen. Usein tiedonkäsitystä ei edes tuoda kovin selkeästi esille. Pragmaattinen arviointi on sanan mukaisesti käytännöllistä: arvioinnissa ollaan kiinnostuneita siitä, mikä muuttui tarkasteluajanjakson aikana. Aina muutoksen syitä ei analysoida tarkkaan tai nähdä, että syy voitaisiin löytää niin objektiivisesti kuin esimerkiksi empiristisessä arvioinnissa ajatellaan. Pragmaattista arviointia voi toteuttaa monin erilaisin menetelmin. Pragmaattista arviointia edustaa esimerkiksi Robsonin (2000) käytännöllinen arviointi. Erilaiset vertais- ja itsearviointit voivat olla perustaltaan pragmaattisia, kuten benchmarking-menetelmät.

Arviointien jaottelu erilaisiin suuntauksiin saattaa vaikuttaa keinotekoiselta, koska arvioinneissa on tyypillistä erilaisten menetelmien ja lähestymistapojen käyttö. Monet arviointien perinteiset jäsenystävät murtuvat osallistavissa ja valtaistavissa arvioinneissa. Yksi tällainen on arviointien jakaminen arvioitsijan roolin mukaan. Osallistavassa ja valtaistavassa arvioinnissa arvioitsijan asema voi olla sekä ulkoinen että sisäinen. Ulkoinen siinä mielessä, että arviointia ohjaava henkilö voi tulla arvioitavan toiminnan ulkopuolelta. Rooli voi olla myös sisäinen, sillä osallistavassa ja valtaistavassa arvioinnissa ulkopuolelta tuleva arvioitsija on usein monella tavalla mukana esimerkiksi hankkeen tapahtumissa kuten kokouksissa, palavereissa tai pohdittaessa toimintojen kehittämistä. Muodon mukaan tehty jäsentelytapa rikkoutuu osallistavissa ja valtaistavissa arvioinneissa, sillä niissä arviointia voidaan tehdä sekä formatiivisesti sisältöön keskittyen että summatiivisesti tuloksista kiinnostuen. Osallistavassa ja valtaistavassa arvioinnissa ollaan kiinnostuneita toiminnan kokonaisuudesta. Niissä huomio kohdistuu lopputuloksen ohella arvioinnin koko prosessiin. Osallistavassa ja valtaistavassa arvioinnissa ”tarkoitus pyhittää keinot.”

Arviointisuuntausten tarkastelu on kuitenkin aiheeseen perehtyvälle tarpeen, jotta ymmärtää esimerkiksi tiedonkäsityksen merkityksen arviointimenetelmän valinnan kannalta. Arviointia ei tulisi koskaan suunnitella menetelmästä, vaan arvioinnin tarpeista ja perusteluista lähtien, joita käsitellään tarkemmin luvussa 4.

Patton (1997) on ryhmitellyt arviointitutkimusta sen käyttötarkoituksen mukaan. Käyttötarkoituksena voi olla eri osapuolten keskinäisen ymmärryksen lisääminen, ohjelman vahvistaminen ja tukeminen siten, että ohjelman tulokset saavutetaan, osallistujien sitoutumisen, osallisuuden ja itsemääräämisoikeuden lisääminen tai ohjelman tai organisaation kehittyminen. Tämä jaottelu on varsin hyvä sen vuoksi, että osallistavan ja valtaistavan arvioinnin tavoitteena ei ole ”pelkästään” arviointi. Osallistavan arvioinnin käyttötarkoituksena voi olla esimerkiksi osallistujien itsearviointitaitojen lisääminen. Valtaistavassa arvioinnissa tavoitellaan toimijoiden valtaistumista. On tärkeää, että arvioinnin käyttötarkoitus on mietitty huolella ennen arviointitavan tai –suuntauksen valitsemista.

Lukiessa osallistavan ja valtaistavan arvioinnin raportteja tai artikkeleita on hyvä tarkkailla, miten käsitevalinnat on niissä perusteltu ja miten johdonmukaisesti toiminta on suuntautunut ilmoitetun viitekehyksen mukaisesti. Karen Healy (2001) on havainnut, että tämä ei ole aina helppoa. Hän on huomannut, että osallistavissa toimintatutkimuksissa ei ole aina toimittu ilmoitetun teoreettisen viitekehyksen mukaisesti.

Lähteet

- Adams, R. (2003) *Social Work and Empowerment*. 3rd Edition. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and New York: Palgrave Macmillan.
- Alkin, M. & Christie, C.A.C. (2004) *An Evaluation Theory Tree*. Teoksessa: Alkin, M.C. (toim.) *Evaluation Roots. Tracing Theorists' Views and Influences*. Thousand Oaks, London & New Delhi: Sage, 12–65.
- Arviointi sosiaalipalveluissa (2001) *Arviointi sosiaalipalveluissa. Katsaus arvioinnin peruskysymyksiin*. 2001. Stakes, FinSoc. Työpapereita 3. Helsinki.
- Dullea, K. & Mullender, A. (1999) *Evaluation and Empowerment*. Teoksessa: Shaw, I. & Lishman, J. (toim.) *Evaluation and Social Work Practice*. London: Sage, 81–100.
- Fetterman, D. (2001) *The Transformation of Evaluation into a Collaboration: A Vision of Evaluation in the 21st Century*. *American Journal of Evaluation*, 22 (3), 381–385.
- Fischer, J. (1981) *The Social Work Revolution*. *Social Work* 26, 199–207.
- Guba, E. G. (1990) *The Alternative Paradigm Dialog*. Teoksessa: Guba, E. G. (toim.) *The Paradigm Dialog*. Newbury Park: Sage, 17–27.
- Guba, E. G. & Lincoln, Y. S. (1989) *Fourth Generation Evaluation*. London: Sage.
- Healy, K. (2001) *Participatory action research and social work. A critical appraisal*. *International Social Work* 44 (1), 93–105.
- Kazi, M. A. F. (1998a) *Single-Case Evaluation by Social Workers. Evaluative Research in Social Work*. Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney: Ashgate.
- Kazi, M. A. F. (1998b) *Putting Single-Case Evaluation into Practice*. Teoksessa: Cheetham, J. & Kazi, M. A. F. (toim.) *The Working of Social Work*. London & Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers, 187–199.
- Kazi, M. A. F. (2003) *Realist Evaluation in Practice. Health and Social Work*. London, Thousand Oaks & New Delhi: Sage.
- Kivipelto, M. (2006) *Kriittinen arviointi. Sosiaalityön kriittisen arvioinnin teoria, perustelut ja menetelmät*. Seinäjoen ammattikorkeakoulun julkaisuja A. Tutkimuksia 3.
- Mäntysaari, M. (1999) *Arviointitutkimuksen taustaoletukset*. Teoksessa: Eräsaari, R.; Lindqvist, T.; Mäntysaari, M. & Rajavaara, M. (toim.) *Arviointi ja asiantuntijuus*. Helsinki: Gaudeamus, 54–68.
- Patton, M. Q. (1997) *Utilization-focused evaluation*. The New Century Text. Third edition. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
- Pawson, R. & Tilley, N. (1997) *Realistic Evaluation*. London: Sage.
- Pohjola, A. (1997) *Evaluatitiotutkimuksen sidoksia*. *Janus* 5 (4), 421–425.
- Robson, C. (2000) *Small-Scale evaluation. Principles and Practice*. London: SAGE.
- Rostila, I. & Torniaainen, K. (1999) *MIKÄ TOIMII? Monet-projektin toiminnan väliarviointi*. Stakes, FinSoc. Työpapereita 6. Helsinki.
- Rostila, I. & Mäntysaari, M. (1997) *Tapauskohtainen arviointi sosiaalialassa - menetelmän rajat ja mahdollisuudet*. *Janus* 5 (4), 398–415.
- Scriven, M. (1999) *The Nature of Evaluation Part I: Relation to psychology*. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 6 (11). ericae.net/.
- Shaw, I. (1996) *Evaluating in practice*. Aldershot, England: Arena.
- Shaw, I. (1999) *Qualitative Evaluation*. London: SAGE.
- Shaw, I. (1999) *Evaluoimaa työtäsi. Reflektiivisen ja valtuuttavan arvioinnin opas*. Stakes, FinSoc. Työpapereita 4. Helsinki. [Käänt. L. Yliruka.] *Alkuperäisjulkaisu: Shaw, I. 1997. Be Your Own Evaluator. A Guide to Reflective and Enabling Evaluation*. Prospect Training Publications.
- Uusikylä, P. (1999) *Politiikan ja hallinnon arviointi*. Teoksessa: Eräsaari, R. & Lindqvist, T. & Mäntysaari, M. & Rajavaara, M. (toim.) *Arviointi ja asiantuntijuus*. Helsinki: Gaudeamus, 17–30.
- Virtanen, P. (2007) *Arviointi. Arviointitiedon luonne, tuottaminen ja hyödyntäminen*. Helsinki: Edita.

4 ARVIOINNIN PERUSTELUJA

Sosiaalialan ulkopuolelta tulevia arvioinnin perusteluja

Arvioinnin tarve ja perustelut voivat tulla sosiaalialan ulkopuolelta tai sisältä. Ulkopuolelta tulevia perusteluja ovat esimerkiksi julkisten palvelujen arviointisuositukset, projektien ja hankkeiden arviointiohjeet ja – säännökset sekä uuden julkisjohtamisen konseptin mukaiset julkishallinnon kehittämistoimet (taulukko 2).

TAULUKKO 2. Esimerkkejä sosiaalialan ulkopuolelta tulevista arvioinnin perusteluista

1. Julkisten palvelujen arviointisuositukset	2. Projektien ja hankkeiden arviointiohjeet ja -säännökset	3. NPM ja julkishallinnon kehittäminen
Periaatteet ja ohjeet, joiden perusteella julkisia palveluja on arvioitava	Projektien, hankkeiden, suunnitelmien ja ohjelmien arviointiohjeet ja – säädökset; hankkeet, joissa kehitetään arviointia	Tarve lisätä toimintojen kontrollia ja tehokkuutta

Osallistavan ja valtaistavan arvioinnin suunnittelussa on hyvä olla tietoinen, millaisiin perusteluihin ja tarpeisiin nojaudutaan. Vaikka arviointi pohjautuisikin pääosin alan sisältä tuleviin tarpeisiin on hyvä tiedostaa, miten arvioinnissa suhtaudutaan ulkoisiin perusteluihin.

Arviointisuositukset

Arviointia suositellaan mutta sitä myös tarvitaan. Julkisten palvelujen arviointia suosittavia tahoja ovat muun muassa

- Valtioneuvosto
- Kunnallinen työmarkkinalaitos
- Kuntaliitto
- Julkisten palvelujen laatustrategia
- EU:n suositukset, kuten avoin koordinaatio
- Kansallinen sosiaalialan kehittämishanke
- Lisäksi erillisiä suosituksia ja strategioita on eri sektoreilla, esim. päihdetyössä, varhaiskasvatuksessa, kehitysvammaisissa jne.

Näiden ohella eri toimijat ovat tehneet yhteisiä suosituksia ja strategioita. Yksi tällainen on valtion ja kuntien hyväksymä Julkisten palvelujen laatustrategia (1998), jolla pyritään takaamaan mahdollisimman tehokkaat ja asiakaskeskeiset palvelut.

Projektit ja hankkeet arvioinnin lisääjinä

Moni miettii, miksi ja miten arviointi on yhtäkkiä noussut niin näkyväksi osaksi sosiaalialan hanke- ja projektitoimintaa ja asiakastyön kehittämistä. Suomessa arviointitoiminnan sanotaan lisääntyneen erityisesti EU:n rahoittamien projektien myötä. Ylikansallinen EU-hallinto asettaa arviointivaatimuksia ja normeja, jotka vaikuttavat jäsenmaiden kansallisiin arviointikäytäntöihin. EU:n arviointitoiminnan linjaukset ovat aiheuttaneet sen, että tulokset, tehokkuuden mittaaminen ja laadunhallinta ovat nousseet arvioinnin keskiöön.

Erilaisten suunnitelmien ja ohjelmien vaikutusten arviointi on sosiaalialalla lisääntynyt. Tämä johtuu pääosin siitä, että hankkeita rahoittavat tahot edellyttävät arviointia. Kullakin rahoittajalla (esim. RAY, Lääninhallitus, ministeriöt, ESR) on omat säännöksensä ja ohjeensa arvioinnista. Arviointitavan tai – menetelmän valintaan ne eivät kuitenkaan ohjaa.

Hankkein tuetaan ja ohjataan julkisen palvelutoiminnan arvioinnin lisääntymistä. Suomessa sosiaalialan arvioinnin kannalta merkittävä hanke on ollut Kansallinen sosiaalialan kehittämishanke. Hankkeen johdosta on tuotettu esimerkiksi kuvauksia hyvistä arviointikäytännöistä ja pyritty levittämään niitä arviointia tekevien ulottuville Stakesin sosiaalipalvelujen arviointiryhmä FinSocin toimesta. FinSoc kokoaa ja tuo esiin tietoa toimivista työkäytännöistä, työmenetelmistä ja niiden vaikuttavuudesta kansalaisten elämässä. Esille on tuotu hyvin monentyyppisiä arviointitapoja ja – menetelmiä ja kannustettu luomaan uusia.

Kehittäminen jatkuu Sosiaali- ja terveydenhuollon kansallisen kehittämissuunnitelman (KASTE) muodossa, joka käynnistyi vuoden 2008 alusta. Tavoitteena on turvata kunnallisen sosiaali- ja terveydenhuollon jatkuva kehittyminen sekä julkisen, yksityisen ja kolmannen sektorin sekä oppilaitosten, yliopistojen, tutkimuslaitosten, sosiaalialan osaamiskeskusten ja ministeriön kumppanuus. Julkisten palvelujen arvioinnin kehittäminen on mukana myös Sisäasiainministeriön asettamassa kunta- ja palvelurakennemuutostutkimuksen – hankkeessa. Tarkastelussa ovat olleet mukana mm. ohjaus- ja kehittämissuunnitelmien ja tutkimustoiminnan arviointi ja kehittäminen.

Joidenkin suunnitelmien ja ohjelmien arviointi on lakisääteistä, toisten vapaaehtoista. Hankkeiden, suunnitelmien, ohjelmien, säädösten ja kaavojen arviointi on lakisääteistä. Tiettyjen suunnitelmien ja säädösten arviointia ohjataan EU:n direktiivein. Pitkäaikaisten ja laaja-alaisten suunnitelmien ja säädösten kohdalla ohjataan ottamaan huomioon ihmisiin kohdistuvat vaikutukset. Sosiaalisten vaikutusten arviointia (SVA) sovelletaan vapaaehtoisesti useissa erilaisissa yhteisissä, kuten sukupuolivaikutusten arvioinnissa (SUVA).

NPM ja julkishallinnon kehittäminen

Joidenkin mielestä arviointeja käytetään yhä enemmän vain kontrollin ja tehokkuuden lisäämiseen ja julkisten menojen vähentämiseen – ei niinkään palvelujen kehittämiseen kansalaisten tai asiakkaiden näkökulmasta. Syinä tähän pidetään yhtäältä Euroopan Unionin vaatimuksia arviointien tekemiseen, toisaalta uuden julkisjohtamisen (New Public Management, NPM) myötä lisääntynyttä arviointitiedon tarvetta. Poliitikkojen ja hallintovirkamiesten on kyettävä osoittamaan tuloksia ja että rahoitukset on asianmukaisesti käytetty. Tulokset ja tehokkuus eivät sinällään ole ristiriidassa osallistavan ja valtaistavan arvioinnin kanssa, mikäli ne palvelevat yhteiskunnan heikompiensaisten etua. Tulosten ja tehokkuuden tavoittelu tapahtuu kuitenkin yleisimmin talouden ehdoilla.

Pyrkimys talouden kilpailukykyyn lisääntymiseen on heijastunut sosiaalialan toimintojen kehittämiseen. Tämä on nähtävissä erityisesti niissä maissa, joissa uuden julkisjohtamisen strategiat on omaksuttu läpi julkisen sektorin. Arviointitoiminnan tulosorientoituneisuutta on lisännyt kilpailun, yksityistämisen ja tilivelvollisuuden arvojen levittäytyminen yhteiskunnan kaikille sektoreille. Euroopassa uuden julkisjohtamisen elementit ovat tulleet hallinnon eri alueille ja

tasoille, erityisesti anglosaksisissa maissa, kuten Britanniassa, Uudessa Seelannissa ja Australiassa ja jossain määrin myös USA:ssa. Suomessa uusien johtamisoppien myötä on toteutettu NPM-tyyppisiä uudistuksia 1990-luvulta lähtien. Siitä, missä laajuudessa uudistukset ovat Suomen julkishallintoa läpäisseet, on esitetty erilaisia näkemyksiä. Enemmän yksimielisyyttä näyttää olevan siitä, että uuden julkisjohtamisen myötä tulosten ja laadun valvonta on lisääntynyt, mikä on kasvattanut arviointitiedon tarvetta.

Arvioinnin lisääntymisen kannalta otollisia muutoksia ovat olleet erityisesti virastojen toimintaa tukevan tiedon keräämisen ja jakamisen rationalisointi. Avoin kansainvälinen kilpailu on johtanut siihen, että veroastetta pyritään alentamaan ja julkisen sektorin tuottavuutta lisätään. Vaarana voi olla se, että palveluja ja toimintoja vähennetään tai muutetaan esimerkiksi vain taloudellisin perustein.

NPM:n tarkastelu herättää kysymyksiä, kuten voiko arvioinnin tehtävänä vain lisätä tehokkuutta ja tilivelvollisuutta? Onko meillä Suomessakin NPM vaikuttanut siihen, että tietoa käytetään yhä enemmän vain tehokkuusnäkökulmasta? Tällöin validi tieto määritellään lähinnä määrällisin indikaattorein. Yksityisten konsulttien ja liike-elämän edustamien arvojen heijastuminen arviointiin ilmentää kontrolloidun ja tulosorientoituneen arviointilähestymistavan uudelleen heräämistä. Tämän vastapoolina on syntynyt asiakkaiden, kansalaisten ja palvelujen käyttäjien näkökulmia korostavia arviointitapoja, joita mm. osallistavat ja valtaistavat arvioinnit edustavat.

Julkishallinnon uudistaminen on pitänyt sisällään toimintojen systematisoimista ja pyrkimystä yhtenäistää käytäntöjä. Käytäntöjen yhtenäistämällä on pyritty tasa-arvoistamaan asiakkaiden saamaa palvelua. Tämä sinänsä hyvä tarkoitus on kuitenkin aiheuttanut sen, että Suomessa julkisten palvelujen arviointia koskevia suosituksia ja linjauksia on runsaasti ja niiden merkitys ei välttämättä ole kaikille sosiaalialan toimijoille selvinnyt.

Suosituksia ja velvoitteita ohjaavat kiinnittämään entistä enemmän huomiota tuloksiin, vaihtokutuksiin ja prosesseihin. Ne eivät kuitenkaan ohjaa suuremmin tekemään kaikkia arviointiin liittyviä päätöksiä ja ratkaisuja. Arviointitoiminnan suosituksissa ja velvoitteissa ei yleensä ohjata tarkemmin minkään erityisen arviointisuuntauksen tai -menetelmän soveltamiseen. Tällöin voi käydä siten, että arviointisuuntaus ja -menetelmät valitaan lähinnä käytännöllisin intressein, esimerkiksi tuttuuden, hyvän markkinoinnin tai helpon saatavuuden perusteella. Tämä voi johtaa arviointitoiminnan kapeutumiseen siten, että muita kuin hyvin markkinoituja menetelmiä ei mielletä valideiksi arvioinneiksi. Määrällisten indikaattorien ja tavoitteiden korostuminen saattaa ohjata toimintaa väärään suuntaan, kuten on havaittu tapahtuvan EU:n avoimeen koordinaatioon liittyvien indikaattoreiden kohdalla.

Lähteet

- Avoin koordinaatiomenetelmä Euroopan Unionin ohjausjärjestelmänä (2004) Suomen Kuntaliitto. Taustamuistio. 26.1.2004.
- Ahonen, P. & Virtanen, P. & Uusikylä, P. (2002) Evaluation in Finland. Teoksessa: Furubo, J.-E.; Rist, R. C. & Sandahl, R. (toim.) International Atlas of Evaluation. New Brunswick and London: Transaction Publishers, 47–62.
- Furubo, J.-E. & Sandahl, R. (2002) Introduction. A Diffusion Perspective on Global Developments in Evaluation. Teoksessa: Furubo, J.-E.; Rist, R. C. & Sandahl, R. (toim.) International Atlas of Evaluation. New Brunswick and London: Transaction Publishers, 1–23.
- Harris, J. (2005) Modernisoidut sosiaalipalvelut Isossa-Britanniassa: sosiaaliala liikeyrityksessä nimeltään McKunta [Suom. I. Roivainen ja N. Viiperi.] Janus 13 (2), 154–171.
- Heikkilä, M. & Kaakinen, J. & Korpelainen, N. (2003) Kansallisen sosiaalialan kehittämisprojekti. Selvityshenkilöiden loppuraportti. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmänmuistioita 11. Helsinki. www.lskl.fi/tiedostot/folder_11/gXJVuabb.pdf
- Hokkanen, P. (2004) Ympäristövaikutusten arviointimenettely politiikkaverkostona – tapaustutkimus kansalaisosallistumisesta ydinjätteiden loppusijoitushankkeessa. Tampereen yliopisto, politiikan tutkimuksen laitos. Tampere. Lisensiaatintutkimus.
- HOUSE, E. R. (1993) Professional Evaluation. Social Impact and Political Consequences. Newbury Park, London & New Delhi: Sage.
- Hyvä käytäntö -verkkosivut. www.sosiaaliportti.fi/hyvakaytanta.
- Ihmisiin kohdistuvien vaikutusten arviointi – käsikirja (2005) Stakes. <http://info.stakes.fi/iva/FI/index.htm>.
- Julkisten palvelujen laatustrategia (1998) Suomen Kuntaliitto & Valtiovarainministeriö. Helsinki.

- Julkunen, I. (2003) Tieto ja sosiaalialan hyvät käytännöt – lähtökohtien tarkastelua. *Stakes, FinSoc News*, 3–6. <http://groups.stakes.fi/FINSOC/FI/julkaisut/index.htm>
- Karlsson, O. (1996) Att utvärdera – mot vad? Om kriterieproblemet vid intressentutvärdering. Stockholm: HLS Förlag.
- Karlsson, O. (2003) Evaluation Politics in Europe: Trends and Tendencies. *Studies in Educational Policy and Educational Philosophy*. E-tidskrift 2003:1, 1–11. <http://www.upi.artisan.se/docs/Doc171.pdf>
- Kauppi, H. (2004) Kuka tarvitsee arviointia, mihin? – arvioinnin ristiriitaiset pyrkimykset. *Hallinnon tutkimus* 23 (2), 73–85.
- Koivumäki, J. (2005) Uusi julkisjohtaminen ja työelämän muutokset 1990-luvulla – Lähenivätkö julkisen ja yksityisen sektorin palkansaajien työelämäkokemukset? *Hallinnon Tutkimus* 24 (3), 14–31.
- Kohti julkisten palvelujen yhteistä arviointia (2001) Keskustelualoite. Suomen Kuntaliitto, Sisäasiainministeriö ja Valtiovarainministeriö. Helsinki: Kansallinen tuottavuusohjelma Tuottavuudella tulevaisuuteen.
- Kunnallisen palvelutoiminnan tuloksellisuuden arviointia koskeva suositus (2000) Yleiskirje 15/2000.
- Laadukkaat palvelut, hyvä hallinto ja vastuullinen kansalaisyhteiskunta (1998) Hallintopolitiikan suuntalinjat. Valtioneuvoston periaatepäätös 16.4.1998
- Ohjeet suunnitelmien ja ohjelmien ympäristövaikutusten arvioinnista (1998) Helsinki: Ympäristöministeriö. www.ymparisto.fi/default.asp?contentid=86028&lan=fi
- Peruspalveluohjelma 2006 – 2009. Sisäasiainministeriö. Kuntaosasto.
- Saari, M. (2002) Mitä sukupuolivaikutusten arviointi on? www.eurofem.net/valtavirtaan/suva.pdf
- Sosiaali- ja terveysministeriö (STM) www.stm.fi/Resource.phx/stm/index.htm
- Sosiaali- ja terveysministeriön opas sukupuolivaikutusten arvioimiseksi lainsäädäntöhankkeissa (suvaopas) (2003) Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. www.stm.fi
- Sommerfeld, P. (2005) Introduction. Teoksessa: Sommerfeld, P. (toim.) Evidence-Based Social Work – Towards a New Professionalism? Bern, Berlin, Beuxelles, Frankfurt am Main, New York, Oxford & Wien: Peter Lang, 7–29.
- Temmes, M. (2004) Arviointityön autuus ja salahaudat arvioijan näkökulmasta. *Hallinnon Tutkimus* 23 (2), 86–93.
- Thyer, B. A. (1998) Promoting Evaluation Research on Social Work Practice. Teoksessa Cheetham, Juliet & Kazi, Mansoor A. F. (toim.) *The Working of Social Work*. London: Jessica Kingsley Publishers, 171–185.
- Vedung, E. (2003) Arviointialto ja sen liikkeelle panevat voimat. *Stakes, FinSoc. Työpapereita 2*. Helsinki.
- Viinamäki, O.-P. (2004) Seurantatiedon hyödyntäminen ohjelma-arvioinnissa: Esimerkkinä Euroopan sosiaalirahaston ohjelma-arvioinnit ja seurantajärjestelmä. *Hallinnon tutkimus* 23 (2), 30–40.
- Ympäristövaikutusten arviointi. www.ymparisto.fi/default.asp?node=467&lan=fi

Sosiaalialan sisältä tulevia arvioinnin perusteluja

Tukeutuminen pelkästään ulkoisiin arvioinnin perusteluihin osoittaa, että arvioinnin suunnittelussa ei ole perehdytty tarpeeksi sosiaalialan sisältä tuleviin tarpeisiin. Ulkoiset syyt eivät yksinomaan riitä kertomaan, millainen arviointi tilanteeseen soveltuu ja miksi.

Sosiaalialan sisältä nousevia arvioinnin perusteluja voi etsiä alan tutkimuksista, selvityksistä, kehittämishankkeiden raporteista sekä sosiaalialan ja sosiaalityön periaatteista ja teoretisoinneista. Osallistavaan ja valtaistavaan arviointiin kuuluu oleellisena osana perustelujen ja tarpeiden kokoaminen niiltä toimijoilta, joita arvioitava toiminta tavalla tai toisella koskettaa.

Sosiaalialan ja sosiaalityön sisältä tulevia arvioinnin perusteluita voidaan löytää taulukon 3 mukaan seuraavasti:

TAULUKKO 3. Esimerkkejä sosiaalialan sisältä tulevista arvioinnin perusteluista

1. Sosiaalialan eettisiin periaatteisiin tukeutuvan arvioinnin tarve	2. Tarve kehittää sosiaalialan työtä kriittiseen suuntaan	3. Sosiaalialan tiedontuotantoon liittyvät arvioinnin perustelut	4. Sosiaalialan vaikuttavuuden arvioinnin laajentamisen tarve
Tarve toteuttaa arviointia, joka kohdistaa huomionsa siihen, miten työ edistää sosiaalialan asiakkaiden ja palvelujen käyttäjien oikeudenmukaisuutta ja tasa-arvoa	Tarve kehittää välineitä, joiden avulla työtä on mahdollista kehittää kriittiseen suuntaan	Tarve kehittää kriittisyyttä tukevaa tietoa, tuotetun tiedon vaikutusten tutkimista ja arviointia	Tarve arvioida, miten työ vaikuttaa syrjäytymistä ja epäoikeudenmukaisuutta tuottaviin käytäntöihin, olosuhteisiin ja rakenteisiin

Sosiaalialan sisältä tulevissa perusteluissa huomio kiinnittyy siihen, miten asiakkaat ja palvelujen käyttäjät ovat saaneet sen tuen ja palvelut, jotka ovat heidän tilanteidensa ja olosuhteidensa kannalta tarkoituksenmukaisimpia. Sisältä tulevat perustelut voivat ohjata kiinnittämään arvioinnissa huomiota esimerkiksi seuraavanlaisiin teemoihin:

Sosiaalialan eettisten periaatteiden edistäminen

Sosiaalialan sisältä nousevat perustelut ohjaavat valitsemaan arviointitapoja, jotka edistävät sosiaalialan eettisiä periaatteita ja auttavat arvioimaan palvelujen eettisyyttä. Voidaan kysyä, miten arvioitavassa toiminnassa edistetään sosiaalialan eettisiä periaatteita ja niiden edustamia arvoja? Mikä on riittävä määrä palvelua asiakkaalle ja missä määrin asiakkaat osallistuvat riittävän palvelun määrittelyyn? Voidaan myös kysyä, miten tasa-arvoista ja oikeudenmukaista palvelu tai toiminta on? Osallistavan ja erityisesti valtaistavan arvioinnin avulla on mahdollisuus pureutua näihin teemoihin.

Tarkasteltaessa eettisiä kysymyksiä arvioinnissa käytettävien menetelmien tulee olla sellaisia, että ne auttavat tarkastelemaan palvelujen käyttäjien oikeudenmukaisuutta ja tasa-arvoa. Arvioinnissa käytettävät menetelmät eivät saa olla ristiriidassa näiden tarkoituserien kanssa. Kaikki eivät esimerkiksi hallitse kyselyihin vastaamista tai uskaltavuus haastattelussa tuomaan esiin aitoja näkemyksiään. Tämän vuoksi on syytä hakea menetelmiä, joiden avulla ihmisten on helppo tuottaa tietoa ja näkemyksiä tasa-arvosta ja oikeudenmukaisuudesta.

Kriittisen sosiaalityön työn periaatteiden edistäminen sosiaalialalla

Kriittisen sosiaalityön teoretisoinneissa ja tutkimuksissa on tarkastellut jo pitkään sitä, miten työ kohdistuu epäoikeudenmukaisuutta ja sortoa tuottavien rakenteiden purkamiseen ja muuttamiseen. Kriittinen sosiaalityö ja siihen liittyvä tutkimus korostaa, että epäoikeudenmukaisuutta ja sortoa aiheuttavia tekijöitä ei yleensä tiedosteta kovin hyvin. Tiedostaminen on heikkoa myös niillä, jotka ovat epäoikeudenmukaisuuden ja sorron kohteina. Paulo Freire (esim. 2005/1970) korostaa, että kyse on ”vääristyneestä tietoisuudesta”. Lyhyesti sanottuna, tietoisuus on vääristynyt sen vuoksi, että esimerkiksi heikompiosaiset ovat tottuneet asemaansa eivätkä kykene toimimaan oikealla tavalla tilanteensa muuttamiseksi. Freire itse järjesti esimerkiksi kuuluisia lukutaitokampanjoitaan sorrettujen tietoisuuden kohottamiseksi. Kriittisen sosiaalityön periaatteiden edistäminen on pitkä ja monimuotoinen prosessi, minkä vuoksi sitä saatetaan jopa kaihtaa.

Sosiaalialan työssä kiire, mahdolliset resurssiongelmat ja perustehtävien hoitamiseen keskittyminen saattaa hankaloittaa pysähtymistä peruskysymysten, kuten arvojen ja eettisten kysymysten äärelle. Sosiaalityössä ja sosiaalialalla ei kuitenkaan pelätä tarttumista vaativiin ja monimutkaisiin tilanteisiin, joten kriittisen periaatteiden edistäminen soveltuu osaksi sosiaalialan arviointitoimintaa. Tällöin arviointi kohdistetaan erityisesti niihin asioihin, jotka aiheuttavat epäoikeudenmukaisuutta ja sortoa - joita ei yleensä tiedosteta tai joista ei ole totuttu puhumaan. Freiren teoriaa voidaan soveltaa valtaistavaan arviointiin, jossa halutaan saada esiin sorron ja epäoikeudenmukaisuuden syitä ja seurauksia. Freireä soveltaen esimerkiksi hankkeen arvioinnissa on mahdollisuus tuoda esiin toimivia sosiaalityön ja sosiaalialan menetelmiä, jotka edistävät kriittisen sosiaalityön periaatteita.

Sosiaalialan tiedontuotannon kehittäminen

Joskus kuulee sanottavan, että hankkeet ja projektit toimivat ainoastaan projektityöntekijöiden työllistäjinä. Osallistavien ja valtaistavien arviointien mahdollisuutena on tarkastella, keitä arviointi- tai toiminta hyödyttää ja millä tavoin. Voidaan esimerkiksi tarkastella hankkeessa tuotetun tiedon vaikutuksia ja sitä, mihin tietoa tullaan käyttämään.

Hankkeissa ja projekteissa tuotetaan valtavat määrät tietoa. Arvioinnissa voidaan avoimesti tarttua kysymykseen, keitä koottu tieto palvelee eniten ja keitä vähiten? Tieto voi välillisesti palvella ammattilaisia ja viranomaisia, mutta viimekädessä hyöty ja vaikuttavuus tulee näkyä asiakkaiden kohdalla, esimerkiksi parantuneina palvelukäytänteinä. Mikäli vaikutukset painottuvat siihen, että suurimman hyödyn saavat aina vain ammattilaiset ja viranomaiset, on toiminnassa etäännytty sosiaalialan eettisen pohjan kehittämisestä. On mietittävä tarkkaan, miten arvioinnista tehdään sellaista, että se palvelee eniten niitä, joita koskevia asioita kehitetään.

Mikäli tiedon tuottamisella tavoitellaan erityisesti sitä, että hankkeeseen osallistuvat kansalaiset saavat hyödyn, on heidät otettava mukaan heti arvioinnin suunnitteluvaiheessa. Sekä osallistavat että valtaistavat arvioinnit sisältävät menetelmiä, joiden avulla saadaan hankkeen kohderyhmänä olevat henkilöt mukaan arvioinnin suunnitteluun.

Suosittelujen ja veloitteiden ohella sosiaalialalla tarvitaan tietoa arviointitavoista, joiden avulla työn ongelmakohdat, kuten resurssit ja niiden kohdentuminen, on mahdollista saada esille ja arvioinnin kohteeksi. Tähän tarkoitukseen valtaistavat ja osallistavat arviointitavat soveltuvat hyvin.

Arviointia suunnittelevien on hyvä olla tarkkana, millaisin perusteluin arviointia lähdetään tekemään. Perustelut ja tarpeet voidaan kirjata arvioinnin suunnitteluvaiheessa, jolloin saadaan näkyviin eri tahojen näkemykset siitä, miksi käsillä olevassa hankkeessa tai toiminnossa tarvitaan arviointia.

Sosiaalialan toiminnoissa nojaututaan eettisiin periaatteisiin, joissa korostetaan sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon edistämistä. Tämä edellyttää myös sosiaalialan arvioinnilta eettisyyttä. Sosiaalialan sisältä tulee lisäksi muita perusteluita, joita arviointisuuntauksen ja käytettävien menetelmien valinnassa kannattaa ottaa huomioon. Seuraavassa luvussa käsitellään lyhyesti näitä perusteluita.

Valtaistavan ja osallistavan arvioinnin avulla on mahdollisuus tuottaa arviointitietoa, joka kohdistuu sosiaalialan sisältä nouseviin tarpeisiin. Niiden avulla voidaan tuottaa arviointitietoa niistä käytännöistä, olosuhteista ja rakenteista, joiden avulla voidaan vähentää tai jopa poistaa sosiaalisia ongelmia.

Seuraavaksi käsitellään tarkemmin vaikuttavuuden arvioinnin kysymyksiä valtaistavan ja osallistavan arvioinnin näkökulmasta.

Lähteet

- Arviointi sosiaalipalveluissa. Katsaus arvioinnin peruskysymyksiin (2001) Stakes, FinSoc. Työpapereita 3. Helsinki.
- Butler, I. (2003) Doing good research and doing it well: ethical awareness and the production of social work research. *Social Work Education* 22 (1), 19–30.
- Butler, I. & Drakeford, M. (2001) Which Blair Project? Communitarism, Social Authoritarianism and Social Work. *Journal of Social Work* 1 (1), 7–19.
- Freire, P. (2005/1970) Sorrettujen pedagogiikka. [Suom. J. Kuortti.] Tampere: Vastapaino.
- Karjalainen, P. & Sarvimäki, P. (toim.) (2005) Sosiaalityö hyvinvointipolitiikan välineenä 2015-toimenpideohjelma. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 13. Helsinki. www.stm.fi
- Mulinari, D. (1996) Kvinnoprojekt och feminism. Teoksessa: Sahlin, I. (toim.) *Projektets paradoxer*. Lund: Studentlitteratur, 204–222.
- Payne, M. (2005) *Modern Social Work Theory*. 3rd Edition. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Payne, M. & Adams, R. & Dominelli, L. (2002) On Being Critical in Social work. Teoksessa: Adams, R. & Dominelli, L. & Payne, M. (toim.). *Critical Practice in Social Work*. Basingstoke: Palgrave, 1–12.
- Rose, S. (2003) Sosiaalityön missio. Teoksessa: Laitinen, M. & Pohjola, A. *Sosiaalisen vaihtuvat vastuut*. Jyväskylä: PS-kustannus, 193–205.
- Satka, M. & Pohjola, A. & Rajavaara, M. (2003) Vaikuttamisen vaihtuvat tulkinnat. Teoksessa: Satka, M. & Pohjola, A. & Rajavaara, M. (toim.) *Sosiaalityö ja vaikuttaminen*. Jyväskylän yliopisto. *SoPhi* 76. Jyväskylä, 7–29.

5 OSALLISTAVA ARVIOINTI

Osallistamisen periaate

Osallistava arviointi on yleiskäsite, joka liitetään nykyisin monenlaisiin arviointeihin. Pääperiaate näyttää olevan, että arvioinnissa käytetään eri toimijoita osallistavia menetelmiä ja he myös osallistuvat arviointiin. Osallistumisen aste kuitenkin vaihtelee ja se, millaisiin arvioinnin vaiheisiin eri toimijat liittyvät mukaan.

Osallistamisen periaatteet tulevat hyvin esille toimintatutkimuksessa ja osallistavassa tutkimuksessa.¹ Osallistamista perustellaan sillä, että sen kautta tuetaan demokratian, tasa-arvon, oikeudenmukaisuuden, vapautuksen ja elämän edistämisen periaatteita. Osallistavan arvioinnin käytännöissä tulee näkyä nämä periaatteet siten, että ihmisten tulee itse olla tutkimassa ja kehittämässä heitä koskevia asioita. Samalla ajatellaan, että kun nämä periaatteet toteutuvat, ihmiset aktivoituvat myös tekemään oma-aloitteisesti tarvittavia uudistuksia ja kehittämistoimia.

Osallistavassa arvioinnissa näitä periaatteita pyritään ottamaan huomioon esimerkiksi menetelmien valinnassa. Valitaan sellaisia tiedonkeruu- ja analysointimenetelmiä, jotka edistävät eri toimijoiden demokraattisen osallistumisen ja vaikuttamisen mahdollisuuksia. Tietoa voidaan koota esimerkiksi kyselyin ja haastatteluin, jota voidaan sitten edelleen prosessoida fokusryhmissä tai dialogisissa tilanteissa. Kehitysyhteistyöstä ovat tuttuja mm. osallistavat teatterin menetelmät, kuten populaariteatteri tai yhteisöteatteri, joihin on liitetty osallistamisen periaatteet kunnioittaen kyseisen kulttuurin perinteisiä ilmaisutapoja.

Arvioinnin kentällä yksi tunnetuin osallistavan arvioinnin lähestymistapa löytyy Guban ja Lincolnin (1989) edustamasta ”neljännen sukupolven arvioinnista”, jossa korostetaan dialogisuutta. Guba ja Lincoln näkevät dialogin kehittävän merkityksen: dialogilla päästään konsensukseen tai yhteisymmärrykseen arvioitavista asioista. Yksilölliset näkemykset kehittyvät, kun niistä keskustellaan ja ymmärrys toisten näkökantoja kohtaan kasvaa. Dialogin käytössä havainnollistuu, että osallistava arviointi on myös oppimisen väline.

Osallistavan arvioinnin vaiheet

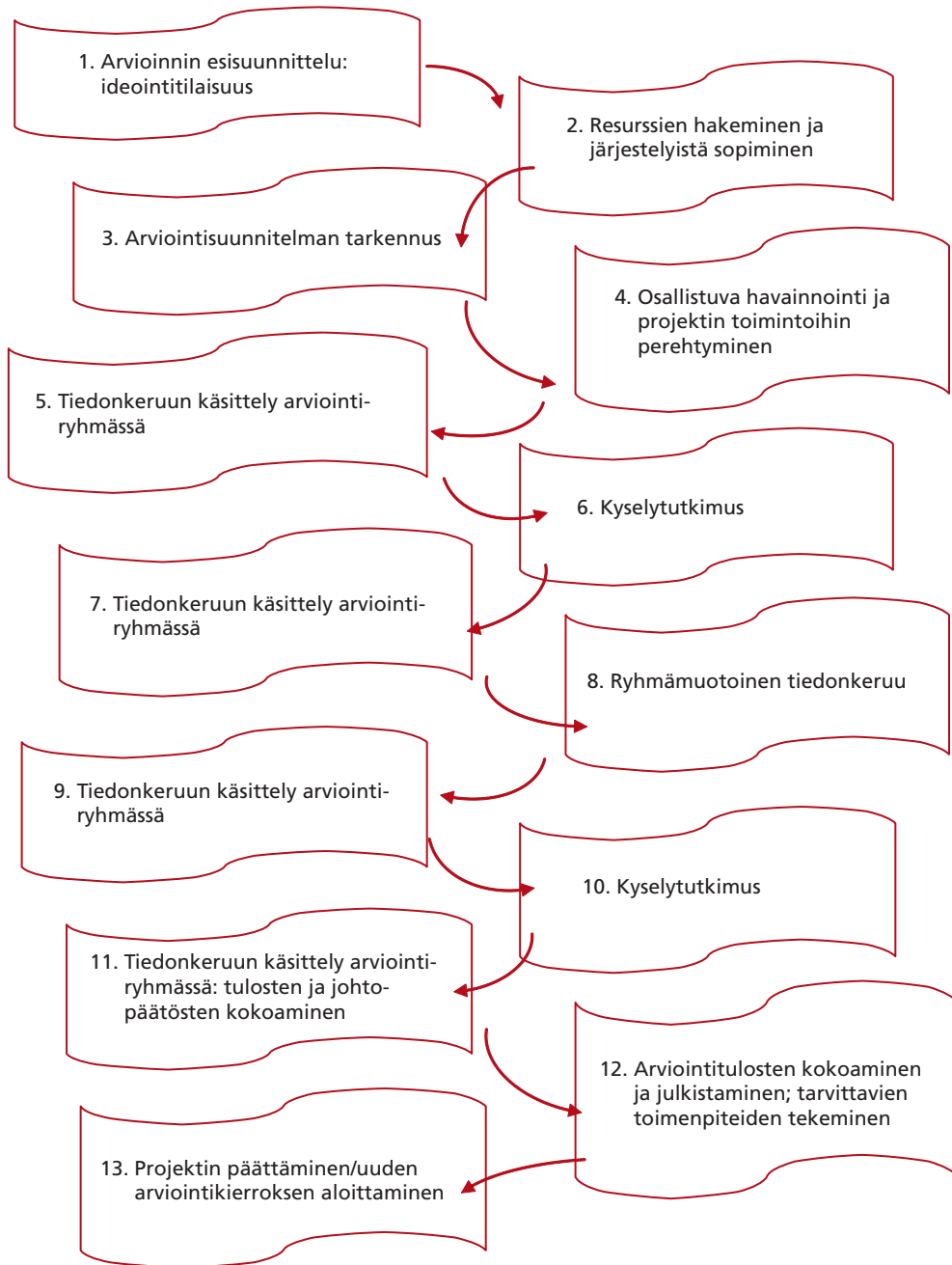
Seuraavaksi kuvattu esimerkki osallistavasta arvioinnista tuo esiin osallistavan arvioinnin etene-
misen periaatteita. Tarkoituksena ei ole esittää mitään ideaalimallia vaan toiminnallinen kehikko, johon osallistamisen periaatteet on mahdollista sovittaa. Esimerkit pyrkivät havainnollistamaan arvioinnin toteuttamista.

Osallistava arviointi edellyttää esisuunnittelua, jotta arviointiin voidaan varata siihen tarvittavat resurssit, sillä kuten jatkossa huomataan, osallistava arviointi vaatii aikaa. Arviointisuunnittelussa sosiaalialan työntekijät voivat esimerkiksi omassa toimintayksikössään kartoittaa tarpeita, ideoita, resursseja ja mahdollisia haasteita tai esteitä (kuvio 1, vaihe 1) arvioinnin toteuttamiselle. Suunnitteluvaiheessa pohditaan, miksi osallistuvaa arviointia tarvitaan, keiden kannalta se on tarpeellinen. Voidaan havaita, että osallistava arviointi on tarpeellista juuri sen vuoksi, että saataisiin kyseisen toimintayksikön asiakkaita entistä paremmin mukaan kehittämään itse heitä koskevia asioita. Arviointisuunnittelua varten kannattaa järjestää eri toimijoita kokoava ideointitilaisuus. Osallisia ovat kaikki, joita toiminta koskee tai jotka ovat sen oletettuja edunsaajia. Toimintayksikön tai hankkeen asiakkaat, työntekijät ja hallinnoijat ovat osallisia. Ideointitilaisuutta kootessa

1 Toiminnallisia ja osallistavia strategioita on lukuisia, kuten toimintatutkimus (AR, action research), osallistuva tutkimus (participatory research), toimijalähtöinen toimintatutkimus (practitioner-generated action research), osallistava toimintatutkimus (PAR, participatory action research) ja yhteistoiminnallinen tutkimus (collaborative research).

kannattaa miettiä myös muita mahdollisia tahoja, joita arvioitava toiminta tulee koskettamaan, kuten alueen asukkaita.

Yksi osallistamiseen liitettävä periaate on se, että toimintojen tulee tapahtua siellä, missä ihmiset luontevasti toimivat ja asioivat. Tämän vuoksi esimerkiksi arvioinnin ideointitilaisuuteen tulee käyttää jotain sellaista tilaa, jota asukkaat tai hankkeen potentiaaliset osallistujat käyvät muutoinkin, kuten palvelutalon yhteisiä tiloja, kirjastoa, kylä- tai asukasyhdistyksen tiloja. Ideointitilaisuudessa näkemykset kootaan, eli kunkin edustajan tärkeänä pitämä asia tuodaan esille. Kimmokkeena hankkeesta vastaavat henkilöt voivat käyttää esimerkiksi tarpeita osoittavia karttoja, koonteja, asiakkailta ja asukkailta kerättyjä näkemyksiä.

KUVIO 2. Esimerkki osallistavan arvioinnin prosessista

Osallistavassa arvioinnissa pyritään oppimiseen ja yhteisen näkemyksen saamiseen arvioitavista asioista. Yhdessä keskustellen tai toimien päätetään arviointiin mukaan otettavista asioista ja niistä, jotka jätetään ulkopuolelle. Ideointitilaisuuden alussa on hyvä sopia tarkka ajankäyttö ja muut käytännöt.

Suullisen esiintymisen sijaan on tarjottava mahdollisuus muunlaisiin ilmaisun tapoihin (kirjallinen, kuvallinen jne). Kaikkien osallisten ei tarvitse kyetä samanlaiseen ilmaisutapaan. Ideointitilaisuutta voidaan käyttää arviointiin sitouttamisen paikkana. Kaikkien paikalle tulleen ja kutsun saaneiden tulee kokea, että juuri hänen osallistumisensa ja panoksensa on tärkeä. Koska osallistamisen periaatteisiin liittyy voimakkaasti toimijoiden näkemysten esiinsaaminen ja ”ruohonjuuritason” asiantuntemuksen vahvistaminen, on viranomaisten ja asiantuntijoiden pidettävä huoli siitä, etteivät he korosta omaa rooliaan.

Lisäksi kaikkien osallisten tulee olla päättämässä arvioinnin eri vaiheiden toteuttamisesta. Tätä tarkoitusta varten voidaan koota arviointiryhmä, jota täydennetään arvioinnin edetessä. Resursseja, kuten tiloja, tekijöitä ja niihin tarvittavia rahallisia panostuksia ryhdytään suunnittelemaan vasta esikartoituksen jälkeen (vaihe 2).

Osallistavassa arvioinnissa dokumentointi on tärkeää, vaikka aikaa käytetään paljon keskusteluun. Dokumentoiminen korostaa samalla sitä, miten tärkeänä toimijoiden tuottamaa tietoa pidetään. Dokumentoinnin ei välttämättä tarvitse olla vain kirjallista, se voi olla myös dokumentoitua ääntä tai kuvaa. On huolehdittava, että dokumentointia on läpi arviointiprosessin ja että sen käytöstä ja arkistoinnista sovitaan yhdessä tietoa tuottaneiden henkilöiden kanssa.

Resurssien ja puitteiden selvittyä on syytä vielä tarkentaa arviointiryhmän kokoonpano (vaihe 3). Ryhmään kutsutaan lisää edustajia niistä ryhmistä, joista ei ole vielä mukana edustajia. Arviointiryhmässä sovitaan arvioinnin etenemisen vastuut ja työnjako.

Arviointisuunnittelu pohjautuu ideointitilaisuuden teemoihin, niitä täydentäen ja tarpeenmukaisia uudistuksia tehden. Arviointisuunnitelmaan kirjataan arvioinnin tarpeet, tarvittava tieto, osallistavat menetelmät, arviointikysymykset, aikataulut ja vastuut. Kunkin teeman kohdalla pohditaan, miten se ohjaa muiden arviointiosioiden valintaa.

Mikäli arvioinnin tarpeet nousevat esimerkiksi siitä, että toiminta kohdistuu toimintayksikön käytäntöjen tai alueen palvelutarjonnan parantamiseen, tulee miettiä, millainen tieto auttaa arvioimaan parhaiten sitä, onko parantumista tapahtunut. Voidaan huomata, että tarvitaan erityisesti palveluja käyttävien asiakkaiden tai alueen asukkaiden kokemustietoa. Yleensä kokemustiedon kerääminen yksittäisiltä henkilöiltä on varsin työlästä, joten kannattaa käyttää ryhmämuotoista tiedonkeruuta. Kokemustiedon keräämismenetelmiä pohdittaessa on edelleen tarkennettava, millaiset toimijat jättävät yleensä mielipiteensä sanomatta ja millaiset menetelmät tavoittaisivat myös hiljaista tietoa. Hyviä ja suhteellisen kevyesti toteutettavia ryhmämuotoisia tiedonkeruumetodeja on tarjolla ”kalanruototekniikasta” ”teemakarttoihin” ja ”lättydiagrammeihin” (ks. esim. Laitinen 2002).

Tiedonkeruun osalta on hyvä miettiä, tarvitaanko myös muuntyyppistä tietoa, esimerkiksi määrällistä tietoa prosessin edistymisestä ja toimintojen vaikutuksista. Määrällisen tiedon keräämiseen kannattaa käyttää jotain suhteellisen vaivatonta tiedonkeruutapaa, kuten manuaalisia tai verkkopohjaisia kyselyjä. Osallistavassa arvioinnissa eri menetelmien välinen vuoropuhelu on mahdollista. Tällöin esimerkiksi ryhmämuotoinen tiedonkeruu (vaiheet 4 ja 8) ja kyselyin toteutettu tiedonkeruu (vaiheet 6 ja 10) vuorottelevat ja muodostavat arviointitiedon keruulle jatkumon. Tiedonkeruuta toistetaan tarpeiden ja resurssien mukaan.

Pelkkä tiedonkeruu ei kuitenkaan vielä ole osallistavaa arviointia. Osallistava arviointi on yhdessä eri toimijoiden kanssa kannan ottamista siihen, mitä tulee muuttaa tai kehittää ja mikä on mahdollisesti jo hyvin ja toimivaa. Saatujen tietojen perusteella eri osallisista koottu arviointiryhmä pohtii, mitä käytännön ratkaisuja tiedon perusteella on syytä tehdä. Arviointiryhmä kokoontuu aina tiedonkeruun päätyttyä pohtimaan toiminnan kehittämistä ja hyvien käytäntöjen

vahvistamista (vaiheet 5, 7, 9, 11 ja 13). Tässä voi soveltaa Karlssonin (2001) käsitystä dialogisuudesta, joka tarkoittaa arvoihin liittyvien ideoiden ja merkitysten vaihtoa, ei pelkästään asioiden toteamista. Tämä tapahtuu siten, että arviointiryhmä keskustelee tiedonkeruun tuloksista ja muodostaa edellistä kierrosta selkeämmän kuvan eri osapuolten näkemyksistä. Arviointiryhmän on tehtävä perusteltuja näkemyksiä ja päätöksiä, joten arvioiminen on myös dialogisuuden opettelua. Ryhmä päättää toimista, joita arvioinnin johdosta tehdään. He myös päättävät tiedonkeruun tai uuden arviointikierroksen alkamisen (vaihe 13), joten osallistava arviointi ohjaa myös vastuunottoon ja päätösten perusteltuun tekemiseen.

Osallistavan arvioinnin periaatteena on, että tieto kulkee mahdollisimman hyvin kaikille tahoille. Yleensä projekteissa on tiedotussuunnitelma, johon arvioinnista tiedottaminen liitetään mukaan.

Osallistava arviointi sisältää sekä etuja että hankaluuksia. Arviointiryhmän käyttö sitouttaa toimijat mukaan kehittämiseen. Ryhmä päättää kaikista arviointiin liittyvistä toimista. Tämän vuoksi on tärkeää, että ryhmässä on sellaisia henkilöitä, jotka voivat vaikuttaa arvioinnin johdosta tehtävien uudistusten tai muiden toimien eteenpäinviemisestä.

Tässä kuvattu osallistava prosessi on yhteisöllinen väline. Huolellinen ideointi- ja esisuunnitteluvaiheeseen panostaminen auttaa nostamaan arvioinnin kohteeksi yhteisölle tärkeitä teemoja ja heidän itse tunnistamiaan ongelmia. Ryhmämuotoisen tiedonkeruun käyttö ja dialogisuuden periaatteiden kunnioittaminen mahdollista uusien näkökulmien avautumisen ja yhdessä oppimisen.

Eri metodien käyttö, kuten kyselytutkimuksen ja ryhmämuotoisen tiedonkeruun vuorottelu, tuo arviointiin erilaista tietoa. Kyselytutkimuksella kootun tiedon käsittely arviointiryhmässä herättää kysymyksiä ja tarvetta asioiden tarkentamiseen, joita voidaan käsitellä ryhmämuotoisessa tiedonkeruussa.

Stakesin FinSoc-ryhmän tekemässä selvityksessä (Harkko, Haverinen & Koivisto 2005) havaittiin, että arviointiprosessiin osallistuminen oli mm. lisännyt tietoutta interventioprosessista, jolloin osallistuminen oli parantanut osallisten kykyä toiminnan suunnitteluun ja suorittamiseen. Selvityksen mukaan työntekijöiden kehittymisen osalta yksi keskeisimmistä arviointiprosessiin osallistumisen hyödyistä oli arviointilogiikan sisäistämisen myötä syntyvä kyky asiakastyön ja organisaation toiminnan kehittämiseen. Verkostojen syntymisen osalta osallistava arviointiprosessi oli edistänyt toimijoiden vuorovaikutusta ja kontakteja eri tahojen kanssa. Toiminnan läpinäkyvyyden osalta arviointiprosessin tuottamana hyötynä ilmenivät toiminnan kannalta relevantin kontekstisidonnaisen tiedon hankkiminen organisaation toiminnasta ja toiminnan vaikuttavuudesta sekä tämän tiedon pohjalta nousseet toiminnan kehittämistavoitteet.

Osallistavan arvioinnin ongelmat paikantuivat Stakesin selvityksen (2005) mukaan arviointiprosessissa käytettyihin resursseihin ja käytettävään aikaan, organisaation toiminnassa tapahtuneisiin muutoksiin ja jännitteisiin sekä osallistamisprosessiin. Arvioinnin ja tulosten raportoinnin lisäksi arviointilogiikkaan ja – menetelmiin perehtyminen koettiin aikaa vieväksi. Useassa tutkimuksessa nousi esiin ongelmia organisaatioon ja arvioinnin resursseihin liittyvissä tekijöissä. Pienillä organisaatioilla, joilla toiminnan rahoitus oli epävakaata, oli suurempi tarve saada arviointitutkimuksesta ulkoapäin tulevaa legitimointia toiminnalleen ja siten aito osallistava prosessi jäi saavuttamatta. Osallistamisprosessin osalta oli ollut ongelmia tilanteissa, joissa alkuperäisestä suunnitelmasta poiketen arvioijat ajautuvat suoraan arvioinnin tekemiseen, kun tavoitteena oli työntekijävetoinen prosessi tai kun tavoitteena oli osallistaa asiakkaat mukaan. Muina osallistamisen ongelmina mainittiin esimerkiksi se, että työntekijät katsoivat, ettei toiminnan arviointi kuulu heidän tehtäviinsä.

Lähteet

- Bradbury, H. & Reason, P. (2003) Action Research. An Opportunity for Revitalizing Research Purpose and Practices. *Qualitative Social Work* 2 (2), 155–175.
- Freire, P. (2005/1970) Sorrettujen pedagogiikka. [Suom. J. Kuortti.] Tampere: Vastapaino.
- Guba, Egon G. & Lincoln, Yvonna S. (1989) *Fourth Generation Evaluation*. London: Sage.
- Harkko, J. & Haverinen, R. & Koivisto, J. (2005) Alustava kirjallisuuskatsaus osallistavan arvioinnin vaikutuksista sosiaalialalla. Stakes, FinSoc. Työpapereita 5.Helsinki.
- Karlsson, O. (2001) Critical Dialogue: Its Value and Meaning. *Evaluation* 7 (2), 211–227.
- Karlsson, O. (2003) Evaluation Politics in Europe: Trends and Tendencies. *Studies in Educational Policy and Educational Philosophy*. E-tidskrift 2003:1, 1–11. www.upi.artisan.se/docs/DOC171.pdf.
- Kivipelto, M. (2005) Critical reflection on the evaluation plan of the VARPUNEN project. *Hallinnon Tutkimus/Administrative Studies* 24 (4), 31–5.
- Krogstrup, H. K. (2004) Asiakaslähtöinen arviointi. Bikvamalli. Stakes, Fin Soc. Hyvät käytännöt Menetelmäasiakirja. Helsinki. www.sosiaaliportti.fi/File/8579b014-b4a9-4ddd-8f14-1a40136f2b2f/bikva.pdf.
- Kuula, A. (1999) Toimintatutkimus. Kenttätöitä ja muutospyrkimyksiä. Tampere: Vastapaino.
- Laitinen, H. (2002) Osallistaminen kehitysyhteistyössä. KEPA.
- Lindqvist, T. & Kivipelto, M. & Kokkonen, E. (2007) Tiekaprojekti valtaistumisen mahdollistajana. Teoksessa: Järvelin, J. & Lemström, E. (toim.) Tietoyhteiskuntaa tasapainottamassa. Tiekaprojekti ja kansalaisten tietoyhteiskuntaavalmiudet Keski-Suomessa. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto, 70–91.

6 VALTAISTAVA ARVIOINTI

Valtaistaminen – kiistelty käsite

Valtaistamisen käsitettä tutkinut Marjo Kuronen (2004) tuo esiin, miten monella eri tavalla englanninkielinen termi ”empowerment” on käännetty. Suomalaisessa keskustelussa sitä kutsutaan muiden muassa valtautumiseksi, valtaistumiseksi, valtaistamiseksi, voimavaraistumiseksi, voimaantumiseksi tai toimintavoiman lisääntymiseksi. Aina käsitettä ei käännetä vaan puhutaan ”empowermentista”. Kurosen (2004, 277) mukaan eri suomennokset kertovat myös siitä, miten eri tavoin käsitteen sisältö voidaan tulkita. Koska valtaistamisella ei ole yhtenäistä teoriaperustaa, on käsite poimittu mitä moninaisimpiin yhteyksiin. Yksimielisyys näyttäisi olevan vain siitä, että valtaistamisessa on kyse prosessista, jossa ihmiset voivat parantaa elämänsä hallintaa ja kontrollia. Valtaistamisesta puhuttaessa on tärkeää, että käsitteen sisältö ja teoreettinen tausta tuodaan esiin.

Fetterman ei nojaudu kriittisiin yhteiskunnallisiin teorioihin, joskin hän on soveltanut valtaistavaa arviointia laajasti erilaisten marginaaliryhmien kanssa tehtävään arviointiin. David Fettermanin teorian juuret ovat yhdyskuntapsykologiassa, toiminnallisessa antropologiassa ja toimintatutkimuksessa. Fettermanin valtaistamisnäkemys liittyy voimakkaasti siihen, että kaikkien osapuolten oikeutena on saada äänensä kuuluville ja tällä tavoin heidän näkemyksensä ovat mukana muutosten arvioimisessa ja toteuttamisessa. Hänen valtaistamisnäkemysensä on siten demokraattinen.

Robert Adamsin (2003) valtaistamiskäsitys ei ole demokraattinen vaan avoimen puolueellinen. Valtaistaminen koskee ennen muuta niitä, jotka eivät yleensä saa ääntään kuuluville. Adamsilla valtaistaminen on yhtä aikaa henkilökohtainen, poliittinen ja yhteiskunnallinen prosessi. Valtaistaminen sisältää ymmärryksen laajenemisen ja ”väärän” tai vääristyneen tietoisuuden avaamisen ja toiminnan sorron ja epäoikeudenmukaisuuden poistamiseksi. Prosessi on yleensä pitkä ja monivaiheinen. Tämänkaltainen valtaistamisnäkemys on tyypillistä niin sanotuissa antioppressiivisissä teorioissa. Antioppressiivisten teorioiden mukaan ihmisten ongelmat johtuvat sosiaalisesta järjestelmästä ja rakenteista, ei niinkään yksilöllisistä tai ryhmistä johtuvista syistä tai puutteista. Keskeinen klassikko on Paulo Freire, joka tuo valtaistamisen poliittisuuden voimakkaasti esille.

Kuronen (2004, 282) ehdottaa empowermentin suomennokseksi valtaistumista, jota myös tässä julkaisussa käytetään puhuttaessa valtaistumisesta vaikutuksena tai lopputuloksena (esimerkiksi ”valtaistunut ihminen”). Valtaistamisesta on syytä puhua silloin, kun on kyse valtaistumiseen liittyvät tai siihen johtavat toimintatavat tai prosessit (esimerkiksi valtaistavat sosiaalialan menetelmät).

David Fettermanin valtaistava arviointi

David Fettermanin (1996) mukaan valtaistavan arvioinnin tavoitteena on arviointiin osallistuvien itseymmärryksen lisääntyminen ja valtaistuminen, mikä näkyy vanhoista kahlehtivista rooleista tai muista kehittymisen esteistä vapautumisena sekä oman itsensä ja toisten uudelleen määrittämisenä ja ymmärtämisenä. Fettermanin valtaistava arviointi on tulkinnallista ja osallistavaa arviointia.

Fettermanin mukaan valtaistavan arvioinnin tarkoituksena on edistää kehittymistä ja lisätä yksilöiden ja ryhmien itsemääräämisoikeutta. Hän tunnistaa valtaistavassa arvioinnissa viisi johtavaa periaatetta: (1) osallistujia koulutetaan tekemään itse arviointeja eli annetaan heille välineitä

ja tietoutta arviointien tekemiseen, (2) arvioitsijan tehtävänä on olla enemmän mahdollistaja (fasilitaattori) kuin ulkopuolinen tuomari, (3) arvioitsijan tehtävänä on olla heikompiosaisen puolestapuhuja ja heidän tukijansa, (4) arvioinnin tehtävänä on osallistujien ymmärryksen lisääminen ja vapauttaminen. Valtaistavassa arvioinnissa osallistujat eivät vain osallistu, vaan sen ohella päättävät arvioinnin eri vaiheista. Fettermanin arviointi etenee siten, että ensin on tehtävän, tavoitteen tai päämäärän määrittely (= Mission), tämän jälkeen otetaan kantaa nykytilanteeseen (= Taking Stock) ja lopuksi tehdään tulevaisuuden suunnittelua (= Planning for the Future).

Fettermanin (1996, 2001) edustama valtaistava arviointi on periaatteeltaan demokraattinen prosessi. Siinä pyritään sitouttamaan ja vastuuttamaan koko osallisten ryhmä tavoitteiden saavuttamiseen. Valtaistavalla arvioinnilla tuetaan ihmisiä itse arvioimaan ja kehittämään projektejaan ja ohjelmiaan. Projektien tai ohjelmien osalliset (työntekijät, asiakkaat, palvelujen käyttäjät) toteuttavat oman arviointinsa ja ulkopuolinen arvioitsija on enemmänkin eräänlainen mahdollistaja tai valmentaja, joka ohjaa toimijoita tekemään itse arviointia.

Valtaistava arviointisuunnittelu

Tässä kuvattua valtaistavan arvioinnin suunnittelumallia voi käyttää sosiaalialan projektin tai toiminnon tarveanalyysin tekemiseen, mutta myös arviointiin toiminnan aikana ja sen päättyessä (ks. Fetterman 1996, 2001). Kussakin vaiheessa ovat mukana kaikki mahdolliset (halukkaat) osalliset: työntekijät, palvelujen käyttäjät, asiakkaat, alueen asukkaat ja muut toiminnan suunnitteluun ja toteuttamiseen osallistuvat henkilöt.

Arviointisuunnittelun vetäjällä tulee olla ennen varsinaisen arviointisuunnittelun käynnistämistä näkemys seuraavista asioista:

- Millaiselle sosiaalialan sektorille toiminta kohdistuu?
- Keitä kaikkia arvioitava toiminta koskee? Keiden tulisi olla pääasiallisia, keiden toissijaisia edunsaajia?
- Arvioitavan toiminnan alueellinen kohdentuminen: kohdistuuko se rajatulle vai laajemmalle alueelle? Mitkä ovat alueen erityispiirteet (sosiaaliset, taloudelliset, poliittiset ja kulttuuriset)?
- Millaiset ovat arviointisuunnitteluun käytössä oleva aika ja resurssit? Mahdollistavatko ne valtaistavan arviointisuunnittelun? Valtaistava arviointisuunnittelu voidaan toteuttaa missä tahansa ympäristössä, mutta suositeltavaa olisi käyttää sellaista paikkaa ja tiloja, joissa ihmisten on luonteva kokoontua, ei mielellään virasto- tms. tiloja. Suunnitteluun voidaan joutua käyttämään useampikin tapaamiskerta, riippuen toiminnan laajuudesta ja osallistujien määrästä.
- Miten osallistuminen arviointisuunnitteluun tehdään mielenkiintoiseksi ja motivoivaksi kaikille edunsaajille, erityisesti ensisijaisille ryhmille?

Arviointisuunnittelun käynnistäjä vastaa tilanteen vetämisestä ja aikataulutuksesta, kokouksessa tulleiden asioiden kirjaamisesta, tietojen julkisuudesta ja salassapidosta ja muista käytännön kysymyksistä. Suunnittelun käynnistäjän rooli on muutoin mahdollisimman tasavertainen muiden osallisten kanssa.

Valtaistavan arviointisuunnittelun vaiheet

- Arvioitavan toiminnan tai hankkeen suunnitteluvaiheen esittely ja esiin tuleviin kysymyksiin vastaaminen. Arviointisuunnitteluprosessin kuvailu ja perustelu.
- Toiminnan tai hankkeen tehtävän, vision tai haluttavien tulosten määrittely. Pohditaan, mitä kukin haluaisi, että toiminnasta tulisi ”jäädä käteen”: millaisia vaikutuksia ja tuloksia tulisi tavoitella palveluissa, käytännöissä ja toimintatavoissa, joita ollaan kehittämässä. Kullekin osalliselle annetaan tasavertainen mahdollisuus sanoa (tai kirjoittaa) oma näkemyksensä toiminnasta, sen tehtävistä, visiosta tai tavoitteista ja ne kirjataan esim. fläppitaululle.
- Jokainen osallinen saa 5 ”pistettä” (esim. nuppineuloja, tarramerkkejä), jotka voi sijoittaa priorisoimiensa tavoitteen kohdalle. Hän voi käyttää pisteet haluamallaan tavalla: useampaa tavoitetta pisteyttäen tai pisteet voi sijoittaa kaikki yhden tavoitteen kohdalle.
- Eniten pisteitä saaneet tavoitteet valitaan.
- Määritellään ja priorisoidaan ne toiminnot, joilla ajatellaan saavutettavan valitut nämä tavoitteet. Jokainen osallinen kirjaa itse tai vastuuhenkilön avustuksella toimintoja valitsemiensa tavoitteiden kohdalle. Jälleen voi kirjata joko yhden tavoitteen tai useamman tavoitteen kohdalle.
- Arvioidaan toimintojen mahdollinen vaikuttavuus. Osalliset määrittelevät asteikolla 1-10, miten hyvin kukin toiminto auttaa saavuttamaan halutut tavoitteet (1=auttaa saavuttamaan tavoitteet heikosti, 10=auttaa saavuttamaan tavoitteet erittäin hyvin).
- Tämän jälkeen annetuista arvosanoista keskustellaan. Mille toiminnolle annettiin eniten heikkoja arvosanoja ja miksi? Mikä toiminto näyttäisi nousevan muita tärkeämmäksi, miksi? Onko hajontaa vai suurta yksimielisyyttä? Mitä nämä asiat kertovat? Arvosanat auttavat määrittelemään arvioitavan toiminnan mahdollisuudet, vahvuudet, uhkat ja heikkoudet. Se auttaa suunnittelijaa löytämään toiminnoille mahdollisia sisältöjä ja painopistealueita. Se mahdollistaa tuomaan tasapuolisesti kaikkien näkemykset esiin kehitettävistä alueista ja kohteet, joihin täytyy panostaa erityisesti, mutta tuo esille asioita, joihin ollaan tyytyväisiä ja joita kannattaa vahvistaa edelleen. Hankkeen tai toiminnan toiminnoiksi ei siis valita ainoastaan kehittämistä vaativia alueita vaan lisäksi niitä, joita pidetään tärkeinä.
- Tarveanalyysin jälkeen määritellään strategia, joilla halutut asiat ja toiminnot mahdollistetaan ja siten saavutetaan halutut tavoitteet. Strategian miettiminen auttaa henkilöstöä ja osallistujia määrittelemään, miten valittuja toimintoja on mahdollista kytkeä mukaan ja miten toiminnot ajoitetaan. On tärkeää, että strategiassa on mainittuna tavoitteet ja toiminnot, mutta myös se, miten toimintoja seurataan ja arvioidaan. Jo suunnitteluvaiheessa on tärkeä pohtia sitä, miten toimintoja seurataan, miten asioita kirjataan ja dokumentoidaan ja millaista tietoa ja aineistoa kerätään, kun seurataan tavoitteiden saavuttamista.

Fettermanin valtaistavaa mallia on sovellettu runsaasti erilaisissa projekteissa ja hankkeissa. Hän on ollut Suomessakin kouluttamassa ja esittelemässä valtaistavan arvioinnin malliaan. Malli on hyvin strukturoitu ja varsin helppo soveltaa. Malli takaa sen, että kaikki osallistujat saavat samat mahdollisuudet vaikuttaa. Toisinaan on vaikea perustella, miksi joku asia on omasta mielestä tärkeä. ”Pisteiden” käyttö antaa tilaa muulle kuin sanalliselle ilmaisulle. Malli ohjaa tuottamaan yhteisen näkemyksen asioista. Samalla luonnollisesti vähiten ääniä saaneet ideat jäävät pois.

Arviointiin ensikertaa perehtyvä saattaa ihastua selkeästi vaiheistettuun malliin. Mallin ohjaavuus ei kuitenkaan takaa sitä, että päästään hyvään lopputulokseen. Hankkeen osallisina on erilaisissa tilanteissa ja asemassa olevia ihmisiä. Joidenkin saattaa olla hankala ilmaista itseään vieraiden ihmisten läsnä ollessa. Lisäksi ajatusten pukeminen ”tavoitekielelle” tai ”tarvekielelle” voi olla vaikeaa. Tarvekartoitustilanteita voi järjestää myös fokusryhmätyyppisesti, jolloin esimerkiksi yhteen tilaisuuteen kutsutaan vain nuoria ja toiseen viranomaisia ja hankkeen yhteisöryhmiä.

Vaihemalli ei poista vastuuta eettisyyden, oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon kunnioittamisesta. Esimerkiksi eettisesti arveluttavia tavoitteita ei voi ottaa mukaan, vaikka kaikki ryhmäläiset niitä kannattaisivat.

Riitta Haverinen (2002, 14) toteaa Fettermanin valtaistavaa arviointia koskevassa artikkelissaan, että ”evaluaatioajattelun ja osaamisen kehittämisessä on olennaista oman ajattelun kirkastaminen, oman kiteytyksen kyvyn kehittäminen ja huolellinen analyysi siitä, mitä itse tai oma organisaatio evaluaatiolta hakee.” Haverista tulkiten, on tiedettävä, mitkä ovat arvioinnin peruskysymyksiä ja millaiseen orientaatioon arvioinnin halutaan perustuvan.

Lähteet

- Fetterman, D. M. & Kaftarian, S. J. & Wandersman, A. (toim.) (1996) *Empowerment Evaluation. Knowledge and Tools for Self-Assessment & Accountability*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
- Fetterman, D. M. (2001) *Foundations of empowerment evaluation*. Thousand Oaks: Sage.
- Freire, P. (2005/1970) *Sorrettujen pedagogiikka*. [Suom. Joel Kuortti.] Tampere: Vastapaino.
- Haverinen, R. (2002) *Empowerment evaluaatio – asiakaslähteisyyden tämentäjä?* FinSoc news, 12–14.
- JÄRVI-hanke. JÄRVI-hanke on Sosiaali- ja terveysturvan keskusliiton ja Terveystieteiden tutkimuskeskuksen yhteistyöhanke. www.jarvi-hanke.fi/.
- Kuronen, M. (2004) *Valtaistumista vai voimavaraistumista – Feministisiä näkökulmia empowermentiin sosiaalityön käsitteenä ja käytäntönä*. Teoksessa: Kuronen, M. & Granfelt, R. & Nyqvist, L. & Petrelius, P. (toim.) *Sukupuoli ja sosiaalityö. Sosiaalityön tutkimuksen 3. vuosikirja*. Jyväskylä: PS-kustannus, 277–296.
- Lee L. J. & Sampson J. F. (1990) *A Practical Approach to Program Evaluation*. *Evaluation and Program Planning* 13, 157–164.
- Virtanen, P. (2007) *Arviointi. Arviointitiedon luonne, tuottaminen ja hyödyntäminen*. Helsinki: EDITA.

Robert Adamsin valtaistava arviointi

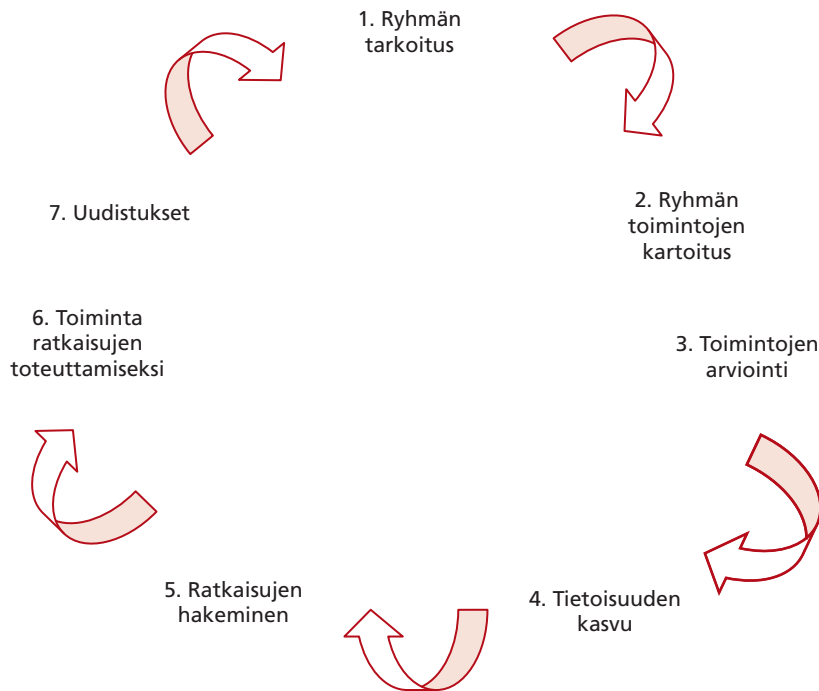
Adams on käyttänyt valtaistavaa arviointia oma-apuryhmien toiminnan arvioimisessa. Hänen edustamassaan valtaistavassa arvioinnissa ryhmään osallistuvat ihmiset itse suunnittelevat ja toteuttavat arvioinnin.

Adamsin valtaistava arviointi on avoimesti joidenkin ihmisryhmien puolelle asettumista. Samalla kun arvioidaan toimintaa, pyritään lisäämään nimenomaan heikompiensaisten tai vähemmän kuultujen ihmisten äänen esiin saamista. Viranomaisten ja asiantuntijoiden sijaan käännetään asiakkaiden, palvelujen käyttäjien tai alueen asukkaiden puoleen. Tavoitteena on, että yksilöt, ryhmät tai yhteisöt pääsevät vaikuttamaan omiin asioihinsa ja olosuhteisiinsa. Näin heitä autetaan saavuttamaan heille tärkeitä asioita. Ihannetila on, että ihmiset tulevat kykeneviksi auttamaan itseään ja muita sekä pystyvät maksimoimaan elämänlaatuaan riippumatta, mihin sosiaaliseen tai kulttuuriseen ryhmään he kuuluvat.

Robert Adamsin (2003) näkemys on, että valtaistaminen tukeutuu kriittisiin yhteiskunnallisiin teorioihin. Hänen edustamansa valtaistava arviointi on lähinnä kriittistä arviointia. Tällöin on mahdollista arvioida, miten valtaistavaa työ on ja miten valtaistuminen näkyy asiakkaiden arjessa. Valtaistuminen voi näkyä esimerkiksi tietoisuuden lisääntymisenä tai toimintavalmiuksien saamisena. Toimijoiden kanssa keskustellaan tavoitteiden taustasta ja merkityksestä. Etsitään mahdollisia yhteiskunnallisia ja yhteisöllisiä epäkohtia, jotka ovat vaikuttaneet tavoitteiden asettamiseen. Tämä liittyy oma-apuryhmien kohdalla niiden toiminnan syntyyn: miksi tämä ryhmä on olemassa? Ryhmän tavoitteet ja tarkoitus on tiedostettava. (Kuvio 2, kohta 1.)

Valtaistavassa arvioinnissa haetaan esiin tekijöitä, jotka edistävät ryhmään osallistuvien ihmisten tietoisuuden kehittymistä niin, että toiminnan (esimerkiksi oma-apuryhmän) tavoitteet tai tarkoitus saavutetaan. Arvioidaan oma-apuryhmän keskeiset toiminnot, joilla tavoitteisiin

pyritään. Lisäksi tarkastellaan, millaiset tekijät tai toiminnot mahdollisesti ehkäisevät toiminnalle tai palvelulle asetettujen tavoitteiden saavuttamista. Tällaisia ehkäiseviä tekijöitä voi liittyä toimijoiden omaan elämään ja lähiympäristöön, asiakkaan ja työntekijän väliseen vuorovaikutukseen tai erilaisiin viranomaiskäytäntöihin. (Vaihe 2.)

KUVIO 3. Valtaistava arviointi oma-apuryhmien toiminnassa

Valtaistava arviointi on osa ryhmän toimintaa. Esimerkiksi aina ryhmän kokoonnuttua pidetään tuokio, jonka aikana jokainen saa ilmaista näkemyksensä toimintatapojen tarkoituksenmukaisuudesta. Tarkoituksenmukaisuutta arvioidaan suhteessa toiminnan tarkoitukseen ja tavoitteisiin. Lisäksi tämä auttaa ryhmään eri vaiheissa tulleita pääsemään mukaan. Arvioinnissa voidaan käyttää dialogisia, toiminnallisia ja itsereflektiivisiä menetelmiä vapauttamaan keskustelua ja havaitsemaan uusia näkökulmia. (Vaihe 3.)

On kuitenkin syytä painottaa, että arvioinnin kohde on sosiaalinen, yhteisöllinen tai yhteiskunnallinen toiminta, ilmiö tai asia – ei esimerkiksi toimijoiden sopeutuminen vallitseviin olosuhteisiin. Sosiaalialan menetelmät ja toimintatavat ovat julkista toimintaa, joiden tulee olla julkisesti arvioitavissa. Oma-apuryhmien toimintoja ei sido tällaiset velvoitteet, joskin periaatteet nousevat eettisistä ja usein myös ideologisista syistä. Arvioinnissa etsitään ratkaisuja siihen, miten toiminta voi parhaiten tukea tietyn ryhmän itsemääräämisoikeuden ja tasa-arvoisen aseman saavuttamista. Ratkaisut voivat olla hyvinkin henkilökohtaisia, kuten uusien toimintamallien omaksumista, arvojen ja asenteiden muuttumista. Arvioinnin on siis lisättävä siihen osallistuvien ymmärrystä ja tietoisuuden kasvua. (Vaihe 4.)

Adamsin mallissa oletetaan, että tietoisuuden kasvu lisää tarvetta ratkaisujen tekemiseen (vaihe 5). Osallistujat alkavat oivaltaa asioita. Oivallusten syntymistä ohjataan kriittisten teorioiden tai ideologisen näkemyksen avulla, joiden hallintaa valtaistavan arvioinnin ohjaaminen edellyttää. Arvioinnissa etsitään tapoja, joilla ratkaisut viedään toimintaan (vaihe 6). Toiminta on yleensä yhteisöllistä, kuten oma-apuryhmän yhdessä toteuttamia uudistuksia ja toimenpiteitä. Ryhmä antaa voimaa ja valtaa viedä asioita eteenpäin, esimerkiksi päätöksentekijöille ja muille

viranomaisille. Koska oivallukset johtavat tietoisuuden muuttumiseen, tapahtuu uudistumista myös yksilöllisellä tasolla.

Valtaistavassa arvioinnissa lopputulos saattaa olla aivan joku muu, kuin ryhmän tai toiminnan alkaessa ennakoitiin. Tietoisuuden kasvaminen, oivallukset ja toiminta asioiden uudistamiseksi saattaa johtaa siihen, että toiminnan tavoitteita tai tarkoitusta muutetaan. Ryhmä saattaa tulla jopa tarpeettomaksi. (Vaihe 7.)

Adamsin edustamaa valtaistava arviointia on mahdollista käyttää myös muualla kuin oma-apuryhmien arvioinneissa. Sitä käytetään paljon koulutuksessa, hallinnossa, julkisella ja kolmannella sektorilla (esim. järjestöt, projektit). Sitä voidaan soveltaa lukuisiin tilanteisiin ja tarkoituksiin. Vaikka puhutaan arvioinnista, on valtaistava ote mahdollista kytkeä osaksi arvioitavaa toimintaa. Sitä on mahdollista soveltaa toimintojen suunnitteluun, toteutukseen ja tiedon keruuseen.

Suomessa valtaistaminen liitetään useimmiten niin sanottuun voimavaralähtöiseen sosi-aalityöhön, eli valtaistaminen ei ole ollut niin ”kriittistä” kuin Adamsilla. Meillä valtaistaminen liitetään usein enemmän yksilön voimavarojen ja vastuun lisäämiseen kuin kriittiseen tiedos-tamiseen sortoa ja epäoikeudenmukaisuutta aiheuttavista rakenteista ja sitä kautta kasvavaan valtaan toimia näiden epäoikeudenmukaisuuksien poistamiseksi. Käytännössä tämä on näky-nyt siten, että arvioitavan tai kehitettävän palvelun käyttäjien tai asiakkaiden aktiivisuutta ja osallistumista on tuettu hankkeen eri vaiheissa, kuten tarpeen kartoittamisessa, suunnittelussa, toteutuksessa tai arvioinnissa. Suunniteltaessa valtaistavaa arviointia, on tiedostettava tarkkaan, mitä valtaistamisella tarkoitetaan ja minkä tyyppiseen tai tasoiseen valtaistamiseen pyritään luomaan edellytyksiä.

Lähteet

- Adams, R. (2003) *Social Work and Empowerment*. 3rd Edition. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and New York: Palgrave Macmillan.
- Antikainen-Juntunen, E. (2006) Empowerment-arviointi ja sosiaalialan käytäntötutkimus. FinSoc, Sosiaalialan menetelmien arviointi, 13–21. http://groups.stakes.fi/NR/rdonlyres/4F6C0012-8EAB-4BF8-8432-67FD57EB53A1/0/Finsoc1_2006.pdf.
- Dalrymple, J. & Burke, B. (1999) *Anti-Oppressive Practice. Social Care and the Law*. Buckingham: Open University Press
- DePoy, E.; Hartman, A. & Haslett, D. (1999) *Critical Action Research: A Model for Social Work Knowing*. *Social Work* 44 (6), 560–569.
- Everitt, A. & Hardiker, P. (1996) *Evaluating for Good Practice*. London: MacMillan
- Fetterman, D. M. & Kaftarian, S. J. & Wandersman, A. (toim.) (1996) *Empowerment Evaluation. Knowledge and Tools for Self-Assessment & Accountability*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
- Fetterman, D. M. (2001) *Foundations of empowerment evaluation*. Thousand Oaks: Sage.
- Fetterman, D. M. (2006) *Empowerment evaluation. Building a Learning Organization*. Stanford, School of Medicine. Power Point –presentation. http://inago.hus.osaka-u.ac.jp/common/adjunct_facilities/oie/EEPresentation.pdf.
- Haverinen, R. (2002) Empowerment-evaluatio, asiakaslähtöisyyden täsmäntäjä? *FinSoc news*, 12–14. <http://groups.stakes.fi/NR/rdonlyres/15DC177A-7C81-4A43-BEA0-A704EF7DEAB0/0/Finsoclehti0202.pdf>.
- Kuronen, M. & Granfelt, R. & Nyqvist, L. & Petrelius, P. (toim.) *Sukupuoli ja sosiaaliala. Sosiaalialan tutkimuksen 3. vuosikirja*. Jyväskylä: PS-kustannus, 277–296.
- Solomon, B. (1976) *Black Empowerment: Social Work in Oppressed Communities*. New York: Columbia University Press.

7 NÄKEMYKSIÄ VAIKUTTAVUUDEN ARVIOINNISTA

Vaikutus vai vaikuttavuus?

Arvioinnin kentällä on hieman erityyppisiä näkemyksiä siitä, mitä vaikutuksilla tai vaikuttavuudella tarkoitetaan ja milloin niitä on syytä tai edes mahdollista arvioida. Tiukimpien määritelmien mukaan vaikuttavuutta voidaan arvioida ainoastaan löytämällä empiirisesti havaittavat syy-seuraussuhteet. Mutta jo se, mikä on tieteellisesti havaittava syy-seuraussuhde, jokaakin jo mielipiteitä. Onko ainoastaan kvantitatiivisesti mitattava syy-seuraussuhde tieteellisesti todistettavissa? Tällöin voisi puhua määrällisestä vaikuttavuudesta. Voidaan esimerkiksi havaita, että tiettyä toimintamallia sovellettaessa asiakkaan päihteiden käyttö on vähentynyt (määrällisesti).

Vai nähdäänkö subjektiivisesti koettu syy-seuraussuhde pätevänä tietona? Laadullisessa vaikuttavuudessa tulee luottaa siihen, mitä koetaan ja tunnetaan, ei vain siihen, miten vaikutuksen havaitsee jokin ulkopuolinen taho. Laadullista vaikuttavuutta on esimerkiksi se, kun suurin osa asiakkaista on kokenut, että jokin sosiaalialan toimintatapa on vaikuttanut myönteisesti heidän elämäntilanteisiinsa. Ulkopuolinen ei tätä välttämättä huomaa tai havaitse, mutta asiakkaiden kokemus saattaa olla toinen.

Sosiaalialalla onkin harvoin todettavissa sellaisia syy-seuraussuhteita, joita voi selittää pätevästi muutaman muuttujan avulla. Erityisesti määrällistä vaikuttavuutta mitattaessa on vaikea sulkea pois muita mahdollisia tekijöitä, jotka saattavat vaikuttaa tilanteeseen. Useimmiten on kysymys tiedosta ja kokemuksista esimerkiksi siitä, mikä toiminto vaikuttaa positiiviseen suuntaan ihmisten elämässä. Nämä näkemykset ja kokemukset kertyvät usein pitkän ajan kuluessa. Ongelmana on tällöin enemmänkin ehkä se, miten todentaa koettu ja havaittu vaikuttavuus.

Lisäksi käsitteet vaikutus ja vaikuttavuus nähdään eri tavoin. Rajavaaran (2006) mukaan vaikuttavuus on teleologinen käsite: se viittaa paitsi selvittelyn kohteeseen myös päämäärään, jota tavoitellaan. Tällöin ei tarkastella mitä tahansa vaikutuksia vaan arvioinnin kohteeseen liittyviä vaikutuksia. Onkin muistettava olla tarkkana sen suhteen, mikä on arvioinnin kohde. Voiko esimerkiksi palvelujen käyttäjä tai asiakas olla ”arvioinnin kohde”? Osallistavassa ja valtaistavassa arvioinnissa varsinainen arvioinnin kohde on yleensä jokin muu, kuten palvelut tai toimintaympäristö. Asiakas voi olla toki muutoksen kohde (esimerkiksi kriittisessä arvioinnissa asiakkaan tietoisuutta ja vastuuta pyritään lisäämään). Arvioitava kohde on yhteiskuntatieteen menetelmiä käytettäessä aina yhteisöllisissä, yhteiskunnallisissa ja sosiaalisissa ilmiöissä, toiminoissa ja käytännöissä.

Rajavaaran (2006, 2007) mukaan on olemassa monia tapoja lähestyä vaikuttavuutta. Yksi näkökulma on tarkastella, missä määrin suunnitellut toimenpiteet toteutetaan ja tulokset saavutetaan. Dahler-Larsen (2005, 7) käyttää sanaa vaikuttavuus kuvaamaan sekä tulosta, vaikutusta että vaikuttamisen prosessia. Realistista arviointia edustavan Dahler-Larsenin mukaan vaikuttavuuden arvioinnin peruskysymys on ”mikä vaikuttaa mihin, miten, milloin ja millä edellytyksillä”. Näiden ohella on kuitenkin monia muitakin näkökulmia.

Vaikuttavuutta tutkittaessa on merkitystä myös arvioinnin suuntauksella. Empiristinen arviointi luottaa empiirisesti mitattaviin vaikutuksiin ja etsii syy-seuraussuhteita. Valtaistavassa ja osallistavassa arvioinnissa ollaan yleisimmin kiinnostuneita subjektiivisista kokemuksista.

Osallistavan ja valtaistavan arvioinnin suunnittelussa on heti alkuun määriteltävä selkeästi, mitä vaikutusten tai vaikuttavuuden arvioinnilla tarkoitetaan ja millaiseen tietoon vaikuttavuutta arvioitaessa nojaututaan. Yleinen puhe siitä, että ”vaikuttavuutta arvioidaan”, ei siten vielä kerro, mistä näkökulmasta ja miten vaikuttavuutta lähestytään.

Kolme erilaista vaikuttavuutta

Varsin usein vaikuttavuuden arvioinnissa kiinnitetään huomiota pelkästään toiminnan lopputuloksiin ja prosesseihin. Osallistavissa ja valtaistavissa arvioinneissa vaikuttavuuden tarkastelua lähestytään ennen kaikkea sitä kautta, miten on toimittu ja millaisia ratkaisuja on tehty. Toisinaan nämä valinnat tehdään tietoisesti, saatetaan suosia sellaisia toimintatapoja, joiden oletetaan lisäävän eri osapuolten välistä vuorovaikutusta. On kuitenkin valintoja, joita ei tehdä tietoisesti, vaan totuttujen kaavojen mukaisesti. Myös arviointi vaikuttaa. Se, keiltä ja millä menetelmillä arviointitietoa kerätään, vaikuttaa arvioinnin lopputulokseen. Vaikuttavuus syntyy siis monen tekijän yhteissummuna. Seuraavaksi käsitellään esimerkinomaisesti sitä, miten arvioinnissa voidaan tunnistaa toimintojen erilaisia vaikutuksia. Tässä esitetyn jaottelun mukaisesti toiminnalla voi olla konventionaalisia, osallistavia tai kriittisiä eli emansipatorisia vaikutuksia. Arvioitavilla toiminnoilla myös keskenään ristiriitaisia vaikutuksia, jos osa toiminnoista pohjautuu vahvaan toimijoiden osallisuuteen (esim. toiminnan työmuodot) ja osa toiminnoista (esim. toimintaan kohdistuva tutkimus) korostaa viranomaisten tai asiantuntijoiden merkitystä ja roolia.

Konventionaalinen vaikuttavuus

Arvioitava toiminta, jolla on todennäköisimmin konventionaalisia vaikutuksia, on pohjattu tarpeiden analysointiin, jossa käytetty pääosin perinteistä asiantuntijatietoa. Asiantuntijat voivat olla hyvin perehtyneitä asiakkaiden, kansalaisten tai kuntalaisten tarpeisiin, mutta tieto on asiantuntijoiden tai viranomaisten valikoimaa. Tieto voi olla yhteiskunnallista tietoa, asiakas- tai palvelujärjestelmätietoa, teoreettista tietoa tai tutkimuksiin pohjautuva tietoa. Tiedon tuottamisen suunta on kuitenkin yksisuuntainen eli lineaarinen eli tieto välitetään asiantuntijoiden kautta. Tällöin tieto on jo valikoitunutta ja ”suodatettua”.

Kyselyt ja haastattelut ovat esimerkkejä menetelmistä, joiden käytöllä saattaa olla konventionaalista vaikuttavuutta. Kuvaavaa on se, että menetelmät valitaan pääosin asiantuntijoiden tai tutkijoiden toimesta. Näiden menetelmien käyttö vahvistaa asiantuntijoiden osaamista ja asemaa. Tämän vuoksi osallistavissa ja valtaistavissa arvioinneissa ei suositella käytettäväksi tiedonkeruussa pelkästään kyselyä tai haastattelua.

Mikäli toiminnan arvioinnissa havaitaan konventionaalista vaikuttavuutta, ei siinä ole pyritty muuttamaan kovin pysyvästi sosiaalialan asiakkaiden ja palvelujen käyttäjien asemaa, tilannetta tai olosuhteita, joista heidän ongelmansa johtuvat. Esimerkiksi valtasuhteet pysyvät ennallaan. Se, kuka päättää asioista ja miten, jää muuttumattomaksi. Palvelut saattavat muuttua sisällöllisesti tai määrällisesti hyvään suuntaan, mutta yhteiskunnan valtasuhteisiin tai ihmisten tietoisuuteen ongelmien perimmäisestä syystä ei ole kyetty tai haluttu saada aikaan muutoksia.

Osallistava vaikuttavuus

Arvioitava toiminta voi vaikuttaa siten, että siinä tapahtuvien valintojen ja toimien kautta toimijat saavat lisää osallistumismahdollisuuksia, aktivoituvat ja löytävät uusia kanavia ja tapoja vaikuttaa heitä koskeviin tilanteisiin.

Osallistavan toiminnan pohjana käytetty tieto vaihtelee. Tarpeiden analysoinnissa voidaan käyttää sekä perinteistä asiantuntijatietoa että osallistujien itse tuottamaa tietoa. Toimintaa ohjaa yhteiskunnallinen tieto, asiakas- tai palvelujärjestelmätieto, teoreettinen ja tutkimuksiin pohjautuva tieto sekä erityisesti osallisten tuottama (kontekstuaalinen, subjektiivinen) tieto. Tiedon tuottamisen tapa on yleisimmin refleksiivinen. Refleksiivisyys näkyy siinä, että kehittäminen ja arviointi kietoutuvat yhteen. Tuotettua arviointitietoa käytetään edelleen toimintojen kehittämiseen.

Osallistaminen demokratisoi tiedon tuottamista, koska myös muut kuin asiantuntijat pääsevät valitsemaan menetelmiä ja toimintatapoja. Osallistavia kehittämismenetelmiä ovat esimerkiksi toimintatutkimukselliset menetelmät, verkostokehittämisen menetelmät ja Participatory Rural Appraisal (PRA), joita voidaan soveltaa osallistavaan arviointiin. Osallistaviksi arviointimenetelmiksi soveltuvat lisäksi dialogiset ja kerronnalliset menetelmät, osallistava arviointi sekä valtaistava arviointi, sillä nämä menetelmät korostavat toimijoiden merkitystä tiedon tuottajina ja toiminnan kehittäjinä.

Tiedonkeruumenetelmät voivat olla erillisiä kehittämis- tai arviointimenetelmien kanssa. Arvioinnissa voidaan tehdä tarvekartoitusta kyselyin ja haastatteluin, joista nousseita teemoja käsitellään edelleen esimerkiksi fokusryhmähaastatteluissa. Tärkeää on, että menetelmät valitaan vuoropuhelussa eri toimijoiden kesken, jolloin ne edistävät demokraattisuutta, eri osapuolten välistä dialogisuutta ja tasa-arvoa.

Kriittinen eli emansipatorinen vaikuttavuus

Kriittinen vaikuttavuus näkyy kahdella eri tasolla: ihmisten tietoisuuden kasvuna ja toiminta- valmiuksien lisääntymisenä. Vaikutus ei ole kriittinen, jos toinen näistä edellytyksistä ei täyty. Erityisesti heikompiensaisten toimijoiden tietoisuudessa tulee tapahtua muutoksia. Tämä ei tarkoita sitä, että ihmiset oppisivat enemmän ”käyttämään systeemiä hyväkseen”, vaan he alkaisivat tiedostaa niitä tekijöitä, jotka ovat aiheuttaneet heidän kohdallaan syrjäytymistä ja epätasa-arvoa. Osallisten (kansalaisten tms.) arvo merkittävän tiedon tuottajana lisääntyy suhteessa viranomaisiin ja asiantuntijoihin. Toiminta- valmiuksien lisääntyminen näkyy puolestaan kykynä verkostoitua sekä edistää kehittämistä ja muutosta niillä yhteiskunnan alueilla, joilla muutosta tarvitaan.

Kriittiseen vaikuttavuuteen tähtäävä toiminta pohjautuu tarpeiden analysointiin, joka lähtee sosiaalialan sisältä. Toimintaa ohjaa ensisijaisesti osallisten tuottama tieto. Tietoa analysoidaan suhteuttamalla sitä johonkin kriittiseen teoriaan. Arviointia ja kehittämistä ei välttämättä voi erottaa toisistaan. Arvioinnin avulla tuotettu tieto muuttaa toimintaa, jolloin toimintoihin tehdään tarvittavia muutoksia tiedon perusteella. Lisäksi tuotettua tietoa tarkastellaan ja verrataan kriittiseen teoriaan. Tiedon tuottamisen tapa on kehämäinen eli sirkuläärinen. Tuotetun tiedon myötä toimijoille avautuu uusia näkökulmia ja he saavat välineitä tarkastella asioita uudella tavalla.

Kriittiset teoriat, esim. valtaistavat teoriat, feministiset teoriat, antioppressiiviset teoriat, tai postmodernit kriittiset teoriat ohjaavat kehittämistä. Toimintoja arvotetaan teoriaa vasten. Kriittinen ja emansipatoriseen vaikuttavuuden tunnistaa siitä, että toiminnassa pyritään tarkastelemaan vaikuttavuutta erityisesti heikompiensaisten näkökulmasta. Tällöin myös arviointi on avoimesti puolueellista, tietyn ryhmän etujen ajamista.

Kehittämis- ja arviointimenetelminä käytetään esim. dialogisia ja kerronnallisia menetelmiä, kriittistä reflektiota, kriittistä ja valtaistavaa arviointia. Tiedonkeruumenetelmät eivät yleensä ole erillisiä kehittämis- tai arviointimenetelmien kanssa. Toimintatapojen valinnassa pääasiallinen vastuu on niillä, joita varten toimintoja kehitetään (esim. palvelujen käyttäjät, työntekijät).

Menetelmien käyttö vahvistaa erityisesti heikompiensaisten asemaa. Menetelmä valitaan perusteluihin liittyen (”tarkoitus pyhittää keinot”). Menetelmiä esim. dialogiset, toiminnalliset, kerronnalliset ja valtaistavat menetelmät, myös määrällisiä menetelmiä voi käyttää tiedonkeruuseen. Erityisesti toiminnallisia ja osallistavia menetelmiä voi käyttää niin tarpeiden analysoimiseen, kehittämiseen kuin arviointiin. Käytännöt kehittyvät subjektiivisen ja kokemuksellisen tiedon suuntaisesti. Osallistajat valtaistuvat kehittämään heitä koskevia asioita.

Lähteet

- Dahler-Larsen, P. (2005) Vaikuttavuuden arviointi. Stakes, FinSoc. Hyvät käytännöt Menetelmä-käsikirja. www.sosiaaliportti.fi/File/ba0950a9-1b8a-470f-9957-d58f728288cb/vaikuttavuuden_arv.pdf.
- Everitt, A. & Hardiker, P. (1996) *Evaluating for Good Practice*. London: Macmillan.
- Freire, P. (2005/1970) *Sorrettujen pedagogiikka*. [Suom. Joel Kuortti.] Tampere: Vastapaino.
- Kirjallisuutta vaikutusten ennakoarvioinnista. Stakes. <http://info.stakes.fi/iva/FI/Lisatieto/kirjallisuus.htm>.
- Kivipelto, M. (2006) Kriittinen arviointi. Sosiaalialan kriittisen arvioinnin teoria, perustelut ja menetelmät. Seinäjoen ammattikorkeakoulun julkaisuja A. Tutkimuksia 3.
- Rajavaara, M. (2006) Yhteiskuntaan vaikuttava Kela. Katsaus vaikuttavuuden käsitteisiin ja arviointiin. Kelan tutkimusosasto. Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia 69. Helsinki.
- Rajavaara, M. (2007) Vaikuttavuusyhteiskunta. Sosiaalisten olojen arvostelusta vaikutusten todentamiseen. KELA.
- Sosiaali- ja terveysturva ja niiden vaikuttavuus. Stakes. www.stakes.fi/FI/Tutkimus/alueet/palvelut/index.htm.
- Vaikuttavuus. Kunnat.net. www.kunnat.net/k_perussivu.asp?path=1;29;347;93749;119498;119581.
- Vedung, E. (2003) Arviointiaalto ja sen. liikkeelle panevat voimat. Stakes. FinSoc työpapereita 2. Helsinki.

TYÖPAPEREITA-sarjassa aiemmin ilmestyneet

2008

Kaarina Wilskman, Timo Ståhl, Seija Muurinen, Kerttu Perttilä, Matti Rimpelä. Väestön hyvinvoinnin ja terveyden edistäminen kunnissa. Raportti kunnanjohtajien kyselystä 2007
Työpapereita 16/2008 Tilausnro T16/2008

Anna Kokko. Valistusta vauvaperheille. Raportti Meille tulee vauva -opaskirjaseen uudistustyöstä 2005–2006
Työpapereita 15/2008 Tilausnro T15/2008

Anu Leinonen. Sosiaalipalvelut muutoksessa – Paras vai palveluaukko? Tutkimussuunnitelma ParasSos-tutkijaryhmälle
Työpapereita 14/2008 Tilausnro T14/2008

Maritta Vuorenmaa & Lasse Löytty. Kohti pohjalaista hyvinvointia. Arviointinäkökulmia Pohjanmaa-hankkeen ensimmäiseen toimintakauteen vuosina 2005–2007
Työpapereita 13/2008 Tilausnro T13/2008

Lauri Vuorenkoski, Mauno Konttinen, Minna Sinkkonen (toim.). Signaaleja. Stakesin tulevaisuusraportti 2008
Työpapereita 12/2008 Tilausnro T12/2008

Sopimusohjauksen kehittämistyöryhmä: Suositus sopimusohjauksen toteuttamiseksi
Työpapereita 11/2008 Tilausnro T11/2008

Marke Jääskeläinen, Anna-Liisa Salminen. QUEST 2.0 -apuvälinetyytyväisyyttä arvioivan mittarin käyttöönotto ja soveltuvuus Suomessa
Työpapereita 10/2008 Tilausnro T10/2009

Tarja Heino. Lastensuojelun avohuolto ja perhetyö: kehitys, nykytila, haasteet ja kehittämisehdotukset. Selvitys Lastensuojelun kehittämisohjelmalle
Työpapereita 9/2008 Tilausnro T9/2008

Marjo Karvonen, Mikko Peltola, Matti Isohanni, Sami Pirkola, Jaana Suvisaari, Klaus Lehtinen, Pertti Hella, Unto Häkkinen. PERFECT – Skitsofrenia. Skitsofrenian hoito, kustannukset ja vaikuttavuus
Työpapereita 8/2008 Tilausnro T8/2008

Eeva Widström, Antti Väisänen, Tapani Niskanen. Erillisselvitys suun terveydenhuollon tuotoksista ja kustannuksista terveyskeskuksissa vuonna 2006
Työpapereita 7/2008 Tilausnro T7/2008

Mieli 2008. Kansallisten mielenterveyspäivien taustamateriaali, luennot ja posterit
Psykisk hälsa 2008. Nationella dagar för mental hälsa: bakgrundsmaterial, föreläsningar och postrar
Työpapereita – Diskussionsunderlag 6/2008 Tilausnro T6/2008

Sinikka Varsio, Anne Nordblad, Miika Linna, Irma Arpalahhti, Päivi Strömmer, Tuomo Karhunen, Sinikka Huhtala. SUHAT-hankkeen menestystarina. Strateginen johtamisen benchmarking-kehittäminen terveyskeskusten suun terveydenhuollossa 2002–2005
Työpapereita 5/2008 Tilausnro T5/2008

Jan Klavus (toim.) Terveystaloustiede 2008
Työpapereita 4/2008 Tilausnro T4/2008